

Aktuālākie nedrošības sajūtas iemesli

Ievads

Otrās nodaļas galvenais uzdevums ir izanalizēt, kādas iespējamības pašlaik visnegatīvāk ietekmē cilvēkdrošību Latvijā. Nodaļā raksturoti iedzīvotāju priekšstati par to, kāda šobrīd Latvijā ir cilvēkdrošība un kāda ir viņu pašu drošība, un šie priekšstati aplūkoti kopsakarā ar objektīviem datiem par faktoriem, kas ietekmē drošību. Visi jautājumi aplūkoti pa septiņiem aspektiem, kuros cilvēkdrošība analizēta ANO Attīstības programmas **1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē**: ekonomiskā drošība, uzturdrošība, veselībdrošība, ekoloģiskā drošība, personīgā (fiziskā) drošība, kopiendrošība un politiskā drošība (sk. 2.1. logu).

Cilvēkdrošība septiņos aspektos novērtēta, balstoties uz empīriskiem datiem, kas saņemti no Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes, kā arī citiem datiem, kas pēdējā laikā iegūti Latvijas iestāžu un organizāciju pētījumos (sk. arī pielikumu “Īss apskats par tautas attīstību Latvijā”). Cilvēkdrošību objektīvi raksturo dažādi statistikas dati un dzīves līmeņa rādītāji (par ienākumiem, noziedzības līmeni, politisko līdzdalību utt.). Subjektīvie cilvēkdrošības rādītāji galvenokārt ir iegūti **ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumā par cilvēkdrošību**, kas pasūtīts **Pārskata** vajadzībām (sīkāk aprakstīts pielikumā “Metodoloģija”). Subjektīvie rādītāji dod iespēju spriest, kā cilvēki vērtē un izjūt savu drošību konkrētos apstākļos. Visas nodaļas garumā autori savā skatījumā parāda kopsakaru starp abām cilvēkdrošības dimensijām – subjektīvo un objektīvo.

Aptaujās paustajos indivīdu vērtējumos par cilvēkdrošību vairāk vai mazāk atspoguļojas arī attiecīgā brīža sabiedriskā un politiskā situācija. **Pētījums** notika 2002. gada septembrī – Saeimas vēlēšanu kampaņas kulminācijas laikā. Kampaņas pamattēmu

vidū bija dažas no sabiedrības problēmām, par kurām cilvēki visvairāk raizējās, piemēram, korupcija, ekonomiskā drošība un narkotiku kontrabanda. Tas izpaudās arī atbildēs uz **Pētījuma** jautājumiem. Savukārt par terorismu, kariem un citām parādībām, kas Latviju tieši neskāra, aptaujātie kopumā daudz neraizējās.¹

Bažu iemesli personiskajā dzīvē

Savā personiskajā dzīvē cilvēki visvairāk ir nobažījušies par

- veselībdrošību (piemēram, daudzi baidās, ka varētu saslimt vai slimības gadījumā nesaņemt pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus),
- ekonomisko drošību (daudzi baidās, ka nebūs ko samaksāt par medicīnisko aprūpi, daudzi nezina, vai saņems pietiekamus un regulārus ienākumus),
- personīgo drošību (bažijas par satiksmes negadījumiem un citām nelaimēm).

2.2. loga tabulā redzams, kādi iemesli, spriežot pēc respondentu atbildēm, **Pētījuma** aptaujas laikā cilvēkiem lika visvairāk bažīties par savu dzīvi tuvākā un tālākā nākotnē (iesmesli ranžēti pēc tā, cik liela vidēji ir ar tiem saistītā apdraudētības sajūta). Respondentiem bija lūgts izteikties par 32 iespējamajiem iemesliem.

Lai gan iespējamības “Cietīšu no emocionālas vardarbības ģimenē” un “Cietīšu no fiziskas vardarbības mājās” nonākušas 2.2. loga tabulas lejasgalā, tomēr aptuveni piektā daļa respondentu atzīst, ka cieš no emocionālās vardarbības, un septītā daļa – no fiziskās vardarbības. Tas ir augsts rādītājs. Otrkārt, atklātās aptaujās cilvēki tādas problēmas nemēdz uzrādīt. Slēgtās **Pētījuma** aptaujas un arī citi pētījumi dod liecības, ka varmācības traumas ir plaši izplatītas.

¹ 2002. gada oktobrī Maskavā Marijas teātri čecenu kaujinieki sagūstīja ap 700 cilvēku, un ķīlnieku atbrīvošanas operācijā daudzi no viņiem gāja bojā. Taču 2002. gada septembra aptaujas rezultātus šis terora akts nevarēja ietekmēt. Respondenti ne slēgtajā aptaujā, ne arī atklātajā aptaujā par to, kādi trīs faktori rada vislielākās bažas, terorismu par draudu neatzina. 2002. gada novembrī Latvijā aptaujājot studentu grupu, aina bija citāda: studenti par otro draudīgāko nedrošības faktoru atzina terorismu, karus un saspīlētas politiskās attiecības. ASV statistika liecina, ka vēl astoņus mēnešus pēc 2001. gada 11. septembra terora aktiem divas trešdaļas amerikāņu par šo notikumu domāja vairākas reizes nedēļā [The Science of Anxiety. *Time*. June 10, 2002]. Ir likumsakarīgi, ka cilvēkiem visvairāk rūp tas, kas viņiem personiski ir vistuvāk, turklāt nozīme ir arī ģeogrāfiskajam tuvumam.

Septiņi cilvēkdrošības aspekti

Veselībdrošība

Veselības aprūpei
atvēlētā IKP daļa

Subjektīvais vērtējums par
savu veselības stāvokli

Veselības aprūpes
pieejamība

Subjektīvais vērtējums
par medicīniskās
palīdzības kvalitāti

Ekonomiskā drošība

Ienākumu pietiekamība,
peredzamība

Nodarbinātības paredzamība

Sociālās apdrošināšanas
budžeta stabilitāte

Apmierinātība ar ienākumu
līmeni

Ienākumu nevienādība

Konkurētspēja

Personīgā (fiziskā) drošība

Bailes no vardarbības

Noziedzības
(arī vardarbības) līmenis

Pašznicīgās sliekšmes

Satiksmes negadījumi

Institūciju efektivitāte

Ekoloģiskā drošība

Vides piesārņotība Latvijā

Sabiedrības kopējās
rūpes par vidi

Valdības spēja risināt
vides problēmas

Gatavība ieguldīt laiku
un / vai līdzekļus
vides kopšanā

Septiņi cilvēk- drošības aspekti

Uzturdrošība

Galveno uzturlīdzekļu
fiziskā pieejamība

Pārtikas kvalitāte

Mājsaimnes budžeta daļa,
ko izlieto pārtikai

Kopiendrošība

Ģimenes stabilitāte

Iesaiste kopienā,
sabiedriskos tīklos

Politiskā drošība

Cilvēku pamattiesību
un pamatbrīvību
ievērošana

Uzticēšanās valdībai

Valdības darbības spēja

Iesaiste politiskajā dzīvē

Korupcijas izjūtamība

Avots: Autori par pamatu izmantojuši Cilvēkdrošības rādītāju metodoloģiju,
ko 2002. gadā izstrādājis pētniecības institūts "Vitosha Research" (Bulgārija)

Vispārīgie bažu iemesli

2.3. loga tabulā redzams, kādi vispārīgie iemesli, spriežot pēc respondentu atbildēm, cilvēkiem lika visvairāk bažīties **Pētījuma** aptaujas laikā (iemesli sarindoti pēc tā, cik liela vidēji ir ar tiem saistītā apdraudētības sajūta). Respondentiem bija lūgts izteikties par 32 iespējamajiem iemesliem. Saņemto atbilžu kopums liecināja, ka vislielāko apdraudētības sajūtu rada šādi bažu iemesli:

- narkotiku izplatība (91 % respondentu);
- organizētā noziedzība valsts mērogā (88 %);
- HIV/AIDS izplatība (88 %);
- naudas trūkums;
- ar ekoloģiju saistīti jautājumi.

Respondenti stipri baidās par to, ka varētu strauji celties cenas, ka Latvijā varētu ierīkot jaunas bīstamu atkritumu izgāztuves un pārmērīgi izcirst mežus.

Diez vai kāds tabulā minētais drauds viens pats cilvēkam radītu nopietnas psiholoģiskas sekas. Taču parasti uz drošības sajūtu iedarbojas vairāki draudi reizē. Cilvēkiem, kuri jūtas nedroši sakarā ar kādu vienu draudu, ir lielākas bažas arī par citiem. Tālāk šajā nodaļā pa septiņiem cilvēkdorošības aspektiem (sk. 2.1. logu) analizēts arī tas, kā dažādi draudi iedarbojas uz apziņu.

Veselīdrošība

Cilvēka veselīdrošība ir viņa drošība attiecībā uz visu, kas saistīts ar veselību. Nedrošības sajūtas iemeslu sarakstā (sk. 2.2. logu) gan pēc apdraudētības sajūtas pakāpes, gan pēc apdraudētības izjūtāmības (pēc tā, cik liela respondentu daļa attiecīgo draudu izjūt) paši pirmie ir ar veselību saistīti draudi. Latvijā gan vīrieši, gan sievietes baidās, ka

- 1) saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos (83 % respondentu),
- 2) nesaņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus (83 %),
- 3) nopietni saslims (83 %).

Šādu baiļu augstajā izjūtāmībā izpaužas ne vien vispārīgā eksistenciālā norūpētība par savu veselību (īkvienam cilvēkam veselība ar laiku pasliktināsies, un mēs visi reiz nomirsim), bet arī tas, ka veselības aprūpes sistēma nenodrošina visiem vienlīdzīgas iespējas izmantot medicīniskos pakalpojumus, valsts šos pakalpojumus finansē pēc ļoti neskaidriem "spēles noteikumiem" un, visbeidzot, cilvēki pārdzīvo to, ko arī rāda veselības statistika. Vīriešiem vidējais paredzamais mūža ilgums ir par 11 gadiem mazāks nekā sievietēm (attiecīgi 65 un 76 gadi). Vīriešu mūža ilguma ziņā Latvija ir 112. vietā

pasaulē. (*Statistikas aktualitātes*, 2002. Plašāki veselības statistikas dati atrodami **Pārskata** pielikumā "Īss apskats par tautas attīstību Latvijā".) Daudzas veselīdrošības problēmas sakņojas ekonomiskās problēmās, un cilvēkiem ar mazākiem ienākumiem parasti ir arī zemāka drošības sajūta attiecībā uz veselību (sk. 2.4. logu).

Cilvēka veselīdrošība ļoti lielā mērā nosaka viņa dzīves kvalitāti, viņa paša un ģimenes kopējo labklājību. Pasaules Veselības organizācija 1948. gadā veselību definējusi tā: "Veselība ir pilnīga fiziska, garīga un sociāla labklājība, nevis tikai stāvoklis bez slimībām un fiziskiem trūkumiem" (<http://www.who.int/en/>). Veselību savukārt pirmām kārtām ietekmē iedzimtība, vide, uzvedība un dzīvesveids. Taču veselīdrošību mazina arī visai sabiedrībai kopīgās ekonomiskās un sociālās problēmas.

Salīdzinot stāvokli dažādās valstīs, redzams: jo lielāku daļu no saviem resursiem sabiedrība iegulda medicīniskajā aprūpē un izglītībā, jo labāki ir veselības statistikas rādītāji un lielāks arī vidējais mūža ilgums. Latvijā medicīniskā aprūpe vēl nesaņem pietiekamu finansējumu. 2001. gadā tai bija atvēlēti tikai 4,8 % no iekšzemes kopprodukta – tik maz kā gandrīz nekur citur Eiropā.

Joprojām pieaug tā ar veselību saistīto izdevumu daļa, kas cilvēkiem jāsedz no pašu kabatām, un tas stipri sašaurina trūcīgo iespējas gādāt par savu veselīdrošību. **Pētījums** atklāja, ka veselību apdrošinājusi tikai nepilna trešdaļa respondentu, vakcinējušies tikai 45 procenti, bet ar sportu un tamlīdzīgām lietām, kas saistītas ar izdevumiem, nodarbojas mazāk nekā 40 procenti aptaujāto.

Pēc Pasaules Veselības organizācijas datiem, Latvijā cilvēkiem pašiem jāsedz ap 39 % no kopējiem oficiālajiem izdevumiem, kas saistīti ar veselību. Tas ir daudz salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm (Lietuvā 24, Igaunijā 21,2 %) un ļoti daudz salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm (Dānijā 15,7, Vācijā 11,3 %). Turklāt šos 39 % veido tikai oficiāli reģistrētie pacientu maksājumi, bet gandrīz ikdienišķa ir kļuvusi prakse, ka par medicīniskajiem pakalpojumiem samaksā vai piemaksā aploksnēs. Tādā valstī kā Latvija, kur dažādu iedzīvotāju ienākumi ir ārkārtīgi nevienādi, valdības izdevumi veselības aprūpei mazi un par medicīniskajiem pakalpojumiem daudz jāmaksā no savas kabatas, turklāt vēl plaši izplatīti neoficiālie maksājumi, cilvēki ar nelieliem ienākumiem šos pakalpojumus ne vienmēr var atļauties.

Tas, cik daudz un no kā cilvēki baidās saslimt, lielā mērā atspoguļojas pētījumu respondentu subjektīvajos vērtējumos par savu fizisko, emocionālo un sociālo

2.2. logs

Savas dzīves apdraudētības sajūta: 32 iespējamo draudu aktualitāte 2002. gada septembrī

Drauds (ka kaut kas notiks, sāksies, turpināsies vai pastiprināsies)	Apdraudētības izjūtāmība respondentu vidū, %*			Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe*			Rangs
	Vīr.	Siev.	Visiem	Vīr.	Siev.	Visiem	
Saslimšanas gadījumā nevarēšu samaksāt par ārstēšanos	78	87	83	3,14	3,39	3,28	1
Saslimšanas gadījumā nesaņemšu pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus	80	86	83	3,15	3,37	3,27	2
Nopietni saslimšu	78	88	83	3,10	3,39	3,26	3
Vecumdienās nesaņemšu izdzīvošanai pietiekoši lielu pensiju	72	78	75	2,98	3,15	3,08	4
Palikšu bez iztikas līdzekļiem	67	78	73	2,93	3,20	3,08	4
Cietīšu nelaimes gadījumā	72	82	77	2,95	3,19	3,08	4
Nevarēšu samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem	65	79	72	2,87	3,17	3,03	5
Cietīšu no autovadītāju agresīvas braukšanas	71	83	77	2,84	3,15	3,01	6
Cietīšu no fiziskas vardarbības uz ielas	62	80	72	2,73	3,13	2,94	7
Mani var apzagt	64	74	70	2,72	3,00	2,87	8
Saslimšu ar ērcu encefalītu	60	72	67	2,67	2,98	2,84	9
Zaudēšu / neatrādišu darbu	60	62	61	2,66	2,70	2,68	10
Nevarēšu samaksāt par bērnu / savu izglītošanu/os	55	61	58	2,64	2,71	2,68	10
Cietīšu no organizētās noziedzības	54	60	58	2,48	2,71	2,61	11
Cietīšu no seksuālas vardarbības	12	43	28	2,48	2,71	2,61	11
Ka nebūs kur dzīvot	48	60	54	2,39	2,72	2,57	12
Saslimšu ar HIV/AIDS	51	56	54	2,46	2,64	2,55	13
Cietīšu badu	45	58	52	2,37	2,68	2,53	14
Cietīšu terora aktā	42	57	50	2,36	2,65	2,52	15

Ka palikšu viens	48	54	51	2,40	2,57	2,49	16
Nespēju izturēt konkurenci darba tirgū	46	52	50	2,35	2,45	2,40	17
Cietīšu no emocionālas vardarbības no ierēdņu puses	42	47	45	2,26	2,35	2,31	18
Lai atrisinātu sadzīviskus jautājumus, būs jādod "kukulis"	38	47	42	2,16	2,38	2,27	19
Zaudēšu ģimenes un tuvāko cilvēku izpratni un atbalstu	36	46	42	2,16	2,33	2,25	20
Ka palikšu viens/a ar apgādājamiem bērniem	31	45	38	2,03	2,32	2,19	21
Cietīšu no emocionālas vardarbības no policistiem	38	37	37	2,19	2,16	2,17	22
Zaudēšu kolēģu izpratni un atbalstu	28	37	33	2,00	2,12	2,06	23
Cietīšu no emocionālas vardarbības darbā	16	30	24	1,73	1,94	1,84	24
Saķīlidošos ar radiem vai citiem cilvēkiem īpašuma strīdu dēļ	22	25	23	1,80	1,82	1,81	25
Zaudēšu savus uzkrājumus bankā	25	24	24	1,81	1,80	1,80	26
Cietīšu no emocionālas vardarbības ģimenē	14	23	19	1,58	1,77	1,68	27
Cietīšu no fiziskas vardarbības mājās	11	18	14	1,42	1,62	1,53	28
Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe vidēji pa visiem bažu iemesliem (iespējamiem draudiem)				2,49	2,40	2,62	

* Respondentiem apdraudētības sajūtas pakāpi par katru iespējamo draudu (bažu iemeslu) bija lūgts norādīt šādi: 1 – nemaz nebaidos; 2 – drīzāk nebaidos; 3 – nedaudz baidos; 4 – ļoti baidos. Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe rēķināta pēc visām vīriešu, sieviešu vai kopuma atbildēm. Turpretim apdraudētības izjūtāmība respondentu vidū ir tā respondentu daļa (%), kas draudu novērtējusi ar 3. vai 4. pakāpi – "nedaudz baidos" vai "ļoti baidos".

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

veselību. ANO Attīstības programmas Latvijā *Interviju par cilvēkdrošību analīze* (56 respondenti) ļauj secināt, ka daudzus biedē neizārstējamās un grūti izārstējamās slimības – vēzis, sirds un asinsvadu slimības un alkohols. Subjektīvie vērtējumi tikai daļēji ir saistīti ar faktisko veselības stāvokli. Skalā no 1 līdz 10 (zemākais vērtējums – 1) **Pētījuma** respondenti savu veselību vidēji vērtē ar 6,6 punktiem. No visiem faktoriem, kuriem ir sakars ar cilvēku vērtējumu par savu veselību, statistiski visvairāk šis vērtējums ir atkarīgs no viņu sociālekonomiskā stāvokļa.

Sakarība starp diviem pašnovērtējumiem – vērtējumu par savu veselību un par savu ekonomisko labklājību – ir ļoti cieša. Tie, kas savu materiālo stāvokli vērtē kā labu, savu veselību vērtē kā labu vai ļoti labu. Savukārt tie, kas min, ka viņiem nepietiek vai tik tikko pietiek naudas, par ko paēst, viszemāk novērtē arī savu veselību. Nestrādājošie savu veselību novērtē zemāk nekā cilvēki, kam ir darbs (nodarbināto vidū to ar 1 vai 2 novērtē tikai 3 %, turpretim nestrādājošo vidū – 14 %). Visai būtiski cilvēka vērtējums par savu veselību ir atkarīgs arī no vecuma: jo vecāks ir respondents, jo

2.3. logs

Sabiedrības dzīves apdraudētības sajūta: 31 iespējama drauda aktualitāte 2002. gada septembrī

Drauds (ka kaut kas notiks, sāksies, turpināsies vai pastiprināsies)	Apdraudētības izjūtāmība respondentu vidū, %*			Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe*			Rangs
	Vīr.	Siev.	Visiem	Vīr.	Siev.	Visiem	
Narkotisko vielu izplatība	88	93	91	3,46	3,63	3,55	1
Organizētā noziedzība valsts mērogā	84	91	88	3,34	3,52	3,44	2
HIV/AIDS izplatība Latvijā	85	90	88	3,30	3,49	3,40	3
Straujš cenu pieaugums Latvijā	80	88	84	3,20	3,43	3,32	4
Kaitīgo atkritumu izgāztuves Latvijā	84	90	87	3,22	3,40	3,31	5
Mežu izciršana Latvijā	83	88	86	3,21	3,32	3,27	6
Dabas piesārņošana Latvijā	82	91	87	3,13	3,37	3,26	7
HIV/AIDS izplatība pasaulē	78	85	82	3,12	3,35	3,24	8
Sintētiska pārtika	73	87	81	3,02	3,30	3,17	9
Saindēšanās ar nekvalitatīvu pārtiku	72	83	78	3,00	3,25	3,14	10
Dabas piesārņošana pasaulē	74	83	79	2,94	3,14	3,05	11
Lauksaimniecības zemju pamešana novārtā Latvijā	73	79	76	2,97	3,08	3,03	12
Ekoloģiska katastrofa Latvijā	64	81	73	2,79	3,17	2,99	13
Ārvalstu ražotāji izspiedīs vietējos ražotājus no Latvijas tirgus	64	76	70	2,79	3,04	2,92	14
Ārzemnieki izpirks zemi Latvijā	62	72	67	2,76	2,97	2,87	15
Lata devalvācija	61	69	65	2,75	2,96	2,86	16
Cilvēku aizplūšana no laukiem	62	71	67	2,72	2,91	2,82	17
Globālā sasilšana	56	75	66	2,59	2,93	2,77	18
Latvijas ražotāji zaudēs tirgu citās valstīs	61	67	64	2,70	2,81	2,76	19

Kodoldraudi	50	65	58	2,48	2,91	2,71	20
Savas valodas un kultūras pastāvēšanas apdraudētība	54	63	59	2,55	2,67	2,66	21
Demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās	53	65	59	2,53	2,75	2,65	22
Bēgļu ieplūšana Latvijā	54	61	58	2,53	2,69	2,61	23
Terorisms Latvijā	41	60	51	2,24	2,72	2,50	24
Latvijā varētu tikt ierobežota demokrātija un vārda brīvība	43	56	50	2,35	2,59	2,48	25
Starptautiskā terorisma izpausme Latvijā	40	58	50	2,23	2,67	2,47	26
Latvija zaudēs daļu no politiskās suverenitātes	42	54	48	2,27	2,52	2,40	27
Iekšēji nemieri Latvijā	38	55	47	2,17	2,58	2,39	28
Militārs konflikts Latvijas teritorijā	37	56	47	2,14	2,59	2,38	29
Etniskie konflikti Latvijā	37	50	44	2,18	2,46	2,33	30
Latvijas okupācija	34	47	41	2,10	2,45	2,29	31
Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe vidēji pa visiem bažu iemesliem (iespējamiem draudiem)				2,74	2,99	2,88	

* Sk. 2.2. loga tabulas piezīmi.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

zemāk viņš novērtē savu veselību. Trešais faktors, no kura diezgan būtiski ir atkarīgs cilvēka subjektīvais vērtējums par savu veselību, ir izglītība: jo zemāks izglītības līmenis, jo zemāks vērtējums par savu veselību. Ne tik būtiski kā no vecuma vai izglītības, tomēr statistiski jūtami šis pašnovērtējums ir atkarīgs arī no ģimenes stāvokļa: abu dzimumu atraitņiem un šķirteņiem tas ir zemāks nekā cilvēkiem, kuri vēl nav precējušies vai arī dzīvo ar partneri neregistrējušies.

Ministru kabineta 2001. gada 6. maijā pieņemtajā dokumentā "Sabiedrības veselības stratēģija" minēts, ka pieaugusi saslimstība ar tādām slimībām, kas biežāk mēdz būt, ja ir veselībai riskanti sociālie apstākļi (piemēram, nabadzība), kuros spēcīgāk izpaužas tādi veselību apdraudoši faktori kā nepilnvērtīgs uzturs, mazkustīgs dzīvesveids, alkohola

lietošana un smēķēšana (Labklājības ministrija, 2001). Biežāki kļuvuši arī gadījumi, kur cilvēks nopietni saslimst tāpēc, ka ignorējis savas veselības problēmas, turklāt ne vienmēr aiz nolaidības vai bezrūpīgas attieksmes pret veselību, jo pastāv šķēršļi, kas daudzus attur laikus meklēt medicīniskus pakalpojumus (Veselības statistikas departaments, 2002). Vairāk nekā puse aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka nav taisnīgi, ka cilvēki ar lielākiem ienākumiem var samaksāt par labāku veselības aprūpi (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 1999). Izskan cerības, ka, realizējot Sabiedrības veselības stratēģiju, situāciju izdosies uzlabot un Latvijas iedzīvotāji kopumā kļūs veselāki un veselīgāki. Sabiedrības veselības stratēģijas pamatā ir Pasaules Veselības organizācijas Eiropas reģionālā stratēģija "XXI gadsimtā veselību visiem" (par to sīkāk sk. 6. nodaļā).

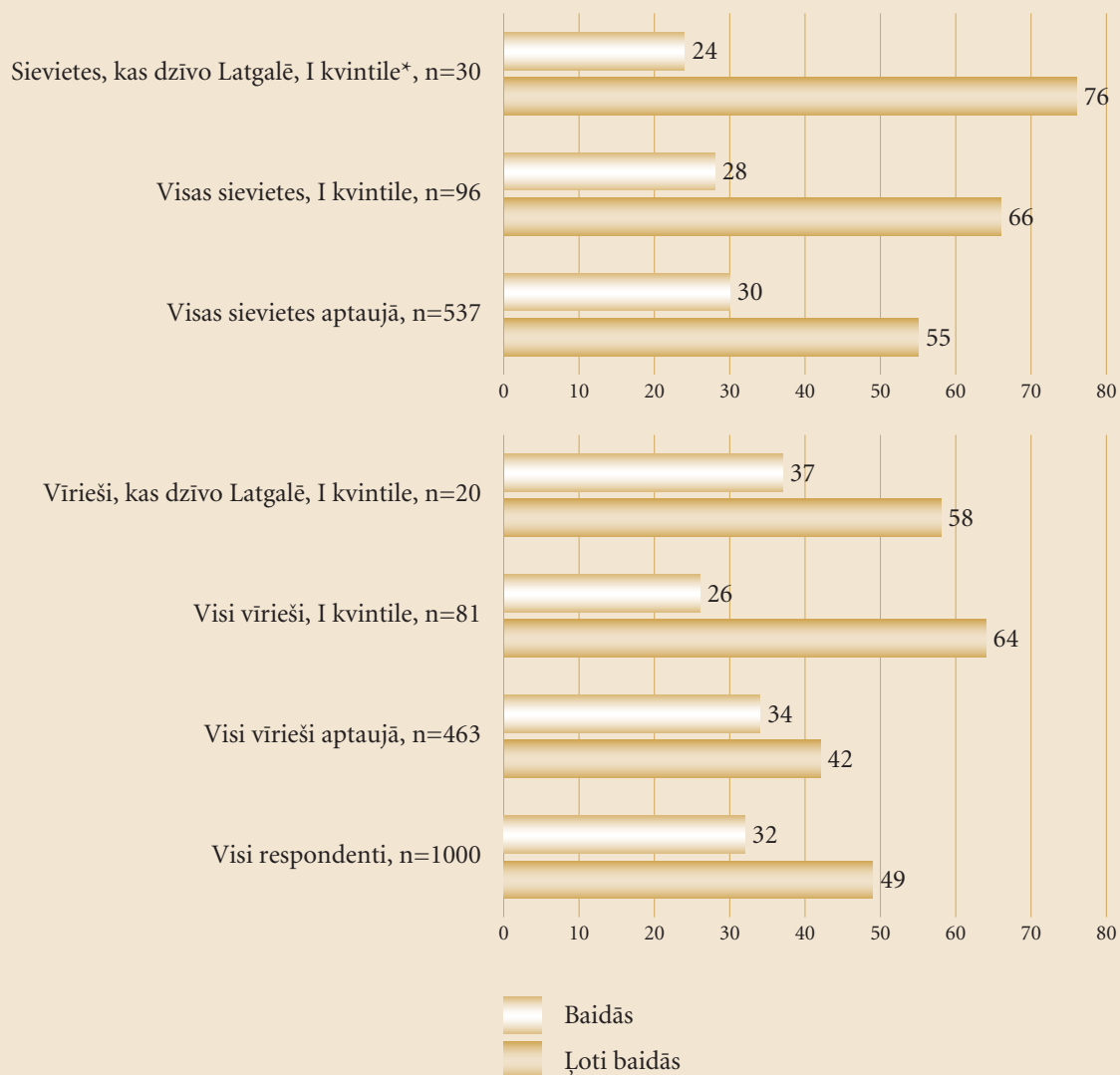
Tas, vai respondents baidās, ka saslimšanas gadījumā nevarēs atļauties vajadzīgos medicīniskos pakalpojumus, lielā mērā ir atkarīgs no viņa materiālā stāvokļa un daļēji – no viņa informētības par atvieglojumiem, kas paredzēti maznodrošinātajiem.

Vispārējai neinformētībai par to, kādi medicīniskie pakalpojumi ir pieejami, un pieņēmumam, ka par tiem

jau tik un tā nebūs iespējams samaksāt, bieži vien ir letālas sekas. Nabadzīgo iedzīvotāju veselībnedrošības faktoru vidū īpaša vieta ir saslimstībai ar tuberkulozi. 90. gados tā sāka strauji augt un kulmināciju sasniedza 1998. gadā. Diemžēl, daudzi saslimušie medicīnisko palīdzību joprojām meklē novēloti. Sekas ir augsta tuberkulozes slimnieku mirstība: gada laikā pēc tuberkulozes diagnostiskās konstatēšanas brīža nomirst 30 pro-

2.4. logs

Bailes, ka nevarēs samaksāt par ārstēšanos, %

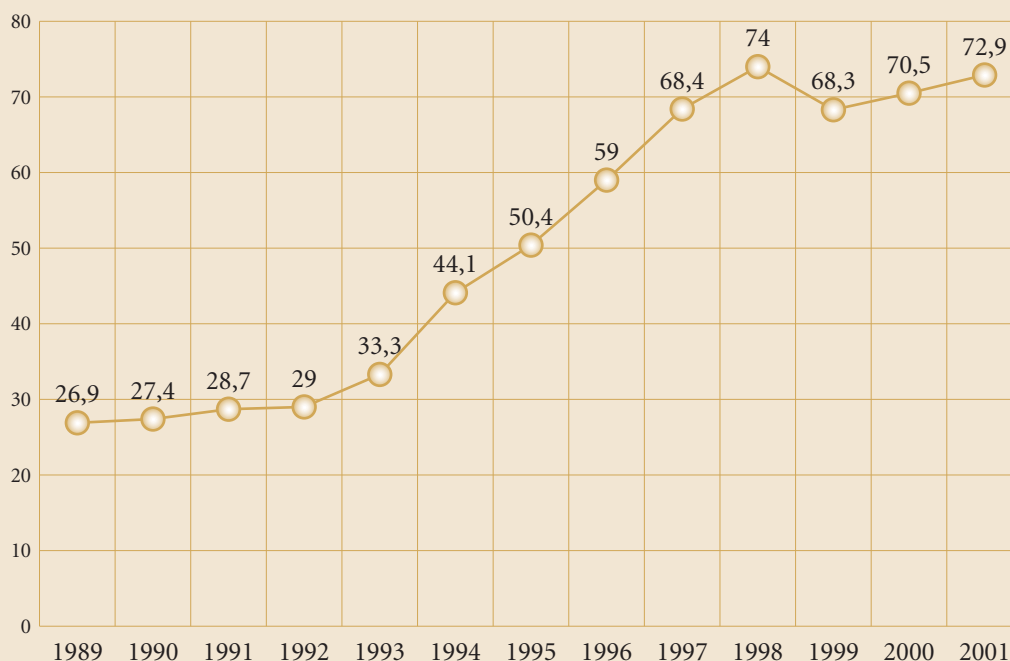

* Kvintiles ir piecas mājsaimju grupas, kas iegūtas, visas pētījumā aptvertās mājsaimnes sarindojot pēc ienākumiem uz vienu locekli un šo rindu sadalot piecās vienādās daļās. I kvintile ir mājsaimnes ar vismazākajiem ienākumiem – pašreiz no 2 līdz 40 latiem mēnesī uz vienu locekli. (Mājsaime ir vieninieks, ģimene vai cita cilvēku grupa, kurai ir kopīga mājsaimniecība.)
n = respondentu skaits

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

2.5. logs

Latvijas iedzīvotāju saslimstība ar tuberkulozi 1989. – 2002. gadā, uz 100 tūkstošiem cilvēku

Avots: Tuberkulozes un plaušu slimību valsts centrs, 2002

centi. Saslimstība ar tuberkulozi Latvijā ir 8 reizes augstāka nekā Somijā, 1,2 reizes augstāka nekā Lietuvā un 1,5 reizes augstāka nekā Igaunijā. Ja saslimušie medicīnisko palīdzību meklētu jau slimības sākumstadijā, gan tuberkulozes slimnieku skaits, gan viņu mirstība samazinātos (sk. 2.5. logu).

HIV/AIDS briesmas ir tāds drauds, ko var mazināt, cilvēkus prasmīgi informējot par tā cēloņiem, sekām un profilakses iespējām, lai viņi vairāk domātu par izsargāšanos un profilaktiskiem pasākumiem. Lai gan 2002. gadā ar HIV nav inficējies vairāk cilvēku nekā gadu iepriekš un var domāt, ka šis process ir stabilizējies, vairāk nekā puse **Pētījuma** respondentu pauda bažas, ka var kļūt HIV pozitīvi (t. i., inficēties ar HIV vīrusu, kas ir AIDS ierosinātājs). Latvijā HIV/AIDS ir relatīvi jauna parādība. Pirmo HIV pozitīvo cilvēku reģistrēja 1987. gadā, pirmo AIDS slimnieka nāves gadījumu – 1990. gadā. 2001. gadā diagnostiski konstatēja 806 klātnākušus HIV nēsātājus un 42 jaunus AIDS slimniekus (Veselības statistikas departaments, 2002). Pavisam tolaik bija reģistrēti 2163 HIV nēsātāji, un 1624 no viņiem bija inficējušies, ar kopīgu šļirci sev vēnā injicējot narkotikas.²

Līdzās pārmērīgai alkohola lietošanai, kas Latvijā joprojām apdraud ļoti daudz cilvēku veselību, strauji paplašinās arī atkarībā ievadīto narkotisko vielu lietošana. Daudziem reibinošas vai narkotizējošas vielas it kā kompensē nedrošību. Taču bieži vien šāds aizmiršanās līdzeklis viņu dzīvi tikai pasliktina. Šo vielu bioloģiskā iedarbība uz centrālo nervu sistēmu, kā arī jaunās sociālās likstas, ko rada psihiskā, vēlāk arī fizioloģiskā atkarība no tām, pastiprina trauksmi un depresiju, tādējādi gan tieši, gan netieši vēl tālāk pazeminot veselībdrošību. (Vārds *trauksme* šeit, tāpat kā iepriekšējā tekstā un tālāk, nozīmē nepatīkamu emocionālo stāvokli, kam raksturīgs neskaidrs nemiers, nekonkrētas bažas vai bailes par nākotni, ļaunas nojausmas bez tieša iemesla.) Latvijā visbiežākais satiksmes negadījumu cēlonis ir transportlīdzekļa vadīšana reibumā. Bieži vien varmācīgi pret ģimenes locekļiem izturas cilvēki reibumā.

Noteikt, cik procenti Latvijas iedzīvotāju slimo ar alkoholismu un narkomāniju, ir ļoti grūti. Narkoloģijas centros visbiežāk nonāk tie, kuriem slimība stipri progresējusi, jo daudzi, kas kļuvuši par alkoholiķiem vai narkomāniem, to nevēlas atzīt un medicīnisku

² Plaša informācija un statistikas dati par HIV/AIDS un ar to saistītām tēmām ir atrodamā AIDS profilakses centra mājaslapā <http://www.aids-latvija.lv> un Latvijas AIDS informācijas tīkla mājaslapā <http://www.aidsnet.lv>.

palīdzību nemeklē. **Pētījumā** 28 % respondentu norādīja, ka reizēm (24 %) vai diezgan bieži (4 %) izdzer pārāk daudz alkohola. Visretāk pārmērīgā alkohola lietošanā atzinās rīdzinieki, visbiežāk – laucinieki un Vidzemes ciematu iedzīvotāji.

Par cilvēku veselību jāgādā ne tikai veselības aprūpes sistēmai vien, un veselības aprūpētība nepavisam nav atkarīga tikai no finansiālajām iespējām. Cilvēkiem pašiem nekas neliedz daudz vairāk darīt, lai viņi būtu veselīgāki un retāk saslimtu. Neveselīgi ēšanas paradumi, mazkustīgs dzīvesveids, pārmērīga dzeršana, smēķēšana, satiksmes noteikumu neievērošana – tas viss apdraud veselību un negatīvi ietekmē drošības sajūtu. Šādus faktoros ikviens var ierobežot bez sevišķiem papildu izdevumiem.

Ekonomiskā drošība

Ja nejaušam garāmgājējam jautātu, kas viņā rada nedrošības sajūtu, liela ir varbūtība, ka atbilde būtu saistīta ar šā cilvēka finansēm. Piemēram, 43 gadus veca skolotāja, jautāta, kas viņai liek justies nedroši, atbildēja: “Pēdējās dienas pirms algas, kad vairs nav naudas.” (ANO Attīstības programma Latvijā. Intervju par cilvēkdrošību analīze 2002)

Latvijā, kur politiķi pēdējos gados kā valsts attīstības pierādījumu daudzina strauju iekšzemes kopprodukta pieaugumu, no visiem cilvēkdrošības aspektiem tieši ekonomiskā drošība satrauc visplašākas iedzīvotāju aprindas. No indivīda materiālā stāvokļa ir atkarīgs, vai viņš varēs atļauties pietiekamu uzturu un ciešamu pajumti, saņemt pilnvērtīgu veselības aprūpi un izglītību. 42 % no **Pētījuma** respondentiem par aktuālākajiem uzdevumiem valstī uzskata bezdarba samazināšanu, jaunu nodarbinātības iespēju radīšanu un iedzīvotāju ienākumu līmeņa paaugstināšanu.

Pētījuma respondentiem lūdza saviem vārdiem pateikt, kādi trīs draudi viņus personiski satrauc visvairāk, un visu respondentu atbilžu kopumā pirmajās vietās ar lielu pārsvaru ierindojās ekonomiski bažu iemesli, it īpaši tas, ka varētu pazaudēt darbu, nesaņemot pietiekami daudz naudas vai palikt nenodrošinātam vecumdienās. Sekoja iemesli, kas saistīti ar veselību, un tālāk – iemesli, kas saistīti ar tādām sociālām negācijām kā narkomānija, alkoholisms un prostitūcija.

Ceļoties dzīves līmenim, cilvēkdrošība parasti palielinās. Indivīdi ar augstāku dzīves līmeni vairāk jūtas savas dzīves noteicēji un ar lielāku pašvērtību raugās nākotnē. Dažus pēdējos gadus Latvijā iekšzemes koppro-

dukts ir stabili audzis. 2002. gadā tas pieauga par 6,6 %, 2001. gadā – par 5,7 %. Taču IKP pieaugums vairāk gan rāda ekonomiskās drošības potenciālu, nevis katra indivīda pašreizējo drošību. Tas, kāda ir iedzīvotāju vispārējā ekonomiskā drošība, daudz labāk redzams, kopsakarā aplūkojot divus citus rādītājus. Pirmais no tiem ir iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, otrs – iedzīvotāju sadalījums pēc ienākumu līmeņa. Diemžēl, šajā ziņā Latvija ir sliktākā stāvoklī nekā citas Centrāl-austrumeiropas valstis. Pēc iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju Latvija desmit ES kandidātvalstu vidū (ieskaitot Maltu un Kipru) ir devītā.

Ienākumu pietiekamība

Darbspējas vecuma iedzīvotāju ekonomiskās drošības pamats ir ienākumu pietiekamība plus nodarbinātības paredzamība. Turklāt svarīga ir subjektīvā pietiekamības izjūta, kas visās sociālajās vidēs nav vienāda.

Statistika liecina, ka pēdējos gadus, atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, strādājošo algām Latvijā ir bijusi tendence palielināties, tomēr par būtisku vispārēju labklājības pieaugumu vēl ir pārāgri runāt. 2001. gadā tīrā izpeļņa (t. i., izpeļņa bez nodokļiem) pamatdarba vietā vidēji palielinājās par 6,1 %, taču inflācijas dēļ reālais pieaugums bija tikai 3,5 %. Daudzi cilvēki joprojām ar savu algu nevar pienācīgi iztikt.

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes aprēķiniem, 2002. gadā viena iedzīvotāja iztikas minimums (pilnais minimālais preču un pakalpojumu grozs) bija 88,70 lati mēnesī. Pēc šā kritērija 83 % Latvijas iedzīvotāju dzīvoja zem iztikas minimuma līmeņa. Vidējie tirie ienākumi uz vienu ģimenes locekli 2002. gadā bija 74,60 lati, minimālā alga 2002. gadā – 70 latu, vidējā vecumpensija 2002. gadā – 62 lati (sk. 2.6. logu).

Joprojām aktuāla problēma Latvijā ir plašā ēnu ekonomika. Rēķina, ka pašlaik tās apjoms ir 18–20 % no iekšzemes kopprodukta. Somijas Darba lietu ministrijas pētījumā “Darba dzīves barometrs Baltijas valstīs 2002. gadā” konstatēts, ka daudzi darba devēji, no nodokļu maksāšanas vairīdamies, oficiālus līgumus ar darbiniekiem neslēdz. Apmēram 10 % šā pētījuma respondentu neesot parakstījuši nekādus dokumentus, kuros būtu līgts par darba noteikumiem, bet tādus darba līgumus, kuros ierakstīts, uz kādu laiku viņus pieņem, esot parakstījuši tikai trešdaļa. Vairāk nekā piektdaļa strādājošo respondentu minējusi, ka daļu no algas saņemot aploksnēs. (Ministry of Labour of the Republic of Finland, 2003. Working life barometer in the Baltic countries 2002.)

Īstermiņa skatījumā šādus ar nodokļiem neapliktus ienākumus saņemt ir izdevīgi, jo kaut cik palielinās iespējas nokārtot neatliekamās maksājumus un apmierināt spiedīgās vajadzības, tādējādi mazliet paaugstinoties arī drošībai citās jomās. Taču tas ir tikai uz laiku: tie, kas mazāk samaksājuši nodokļos, no valsts saņem mazākas sociālās garantijas un arī mazāku vecuma pensiju. Un bailes, ka nāksies dzīvot nabadzībā, jo būs maza pensija, ir ceturrtās **Pētījuma** respondentu visbiežāk minētās bailes par savu dzīvi nākotnē.

Lai palielinātos ilglaika ekonomiskā cilvēkdrošība, jāpanāk būtiska slēpto ienākumu samazināšanās. Pēc “Darba dzīves barometra” datiem, pašlaik Latvijā slēpto ienākumu īpatsvars ir divreiz lielāks nekā kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā (Ministry of Labour of the Republic of Finland, 2003).

Ja draudu izjūtāmību pa reģioniem aplūko kopsakarā ar reģionālajiem ekonomiskajiem rādītājiem (ienākumi uz vienu iedzīvotāju, bezdarbs), konstatējams, ka starp ekonomisko attīstību un nedrošības sajūtu pastāv apgriezta korelācija (gan ne pārāk spēcīgi izteikta). 2.7. loga tabulā redzams, ka visvairāk nedrošību izjūt Latgalē – reģionā ar viszemākajiem ienākumiem uz vienu iedzīvotāju un visaugstāko bezdarba līmeni. Taču materiālās labklājības polarizācija pieaug ne tikai starp Latgali un pārējiem reģioniem, bet arī citos griezumos. Ekonomiskā

augšme galvenokārt notiek lielpilsētās, un palielinās ienākumu plaša starp lielpilsētām un lauku rajoniem. (Sk. pielikumu “Īss apskats par tautas attīstību Latvijā”.)

Tā kā cilvēku ekonomiskās drošības sajūtas pamatā vairāk ir viņu personiskā pieredze nekā makroekonomika, tad, šo sajūtu vērtējot, jāievērtē arī individuālo ienākumu līmenis, viņu nodarbinātības pastāvīgums un prognozējamība, tas, ciktāl izdevies samazināt (vai novērst) ienākumu nevienādību, un tas, cik apmierināti cilvēki ir ar saviem ienākumiem.

Cilvēku nedrošības sajūta pieaug, kad viņi baidās, ka nesaņems pietiekamus ienākumus, t. i., būs spiesti dzīvot zem iztikas minimuma, ieslīgs parādos par īri un komunālajiem pakalpojumiem un nesaņems pietiekamu vecuma pensiju. Tās ir dažas būtiskākās bažas, ko minēja **Pētījuma** respondenti.

Ienākumu nevienādība Latvijā pastāvīgi pieaug. 2002. gadā, pēc aptauju datiem, visvairāk nopelnījusi iedzīvotāju piektdaļa saņēma vidēji 157,70 latus mēnesī uz mājsaimniecības locekli (bez nodokļiem), bet vismazāk nopelnījusi piektdaļa – 28,10 latus, tātad tikai apmēram trešdaļu no iztikas minimuma (sk. 2.8. logu).

Dažādu sociālekonomisko grupu mājsaimēm ienākumu līmenis ir atšķirīgs. Uzņēmēji un pašnodarbinā-

2.6. logs

Daži ienākumu rādītāji, Ls mēnesī

Gads	Iztikas minimums vienam cilvēkam	Vidējie tiešie ienākumi uz vienu ģimenes locekli	Minimālā alga	Vidējā vecumpensija
2002	88,70	74,60	70	62
2001	86,93		50	58
2000	84,47	69,19	50	58

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2003

tie parasti ir labāk nodrošināti. Cilvēkiem, kas strādā algotu darbu, ienākumi ir tuvu vidējam līmenim, bet zemnieku un pensionāru mājsaimēm, kā arī mājsaimēm, kurām nav pastāvīga iztikas līdzekļu avota, – lielākoties zem vidējā līmeņa. Mājsaimju ienākumu līmeni ietekmē arī demogrāfiskie rādītāji, piemēram, vislielākie ienākumi ir laulātiem pāriem bez bērniem, bet vismazākie – nepilnām ģimenēm ar bērniem līdz 16 gadu vecumam (sk. 2.9. logu).

Cilvēki ienākumu nevienādību apzinās, un vairākums to uzskata par pārāk lielu. Pētījumā “Sociālā nevienlīdzība”, ko 1999. gadā veica Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, tādu viedokli pauda 96 % respondentu. Trīs ceturtdaļas respondentu uzskatīja, ka valdības pienākums ir gādāt, lai ienākumu nevienādība mazinātos (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 1999).

Stabila nodarbinātība

ANO Attīstības programmas intervijās atspoguļojas bailes par nodarbinātības stabilitāti. Gados jauna respondente saka: “Nedrošību rada raizes, vai man būs šis darbs vai nebūs, un tā pati vecā naudas problēma.” Daudzi cilvēki nedroši jūtas tāpēc, ka no savas un citu pieredzes zina, ar kādām grūtībām nākas saskarties gan jaunas darba vietas meklēšanā, gan pašreizējās vietas

noturēšanā. Viens no šo grūtību cēloņiem ir darbaspēka tirgus pārmaiņas, kas vēl turpinās. Bezdarba līmenis vēl vairāk nepaaugstinās (un neilgu laiku pat pazeminājās) tikai tāpēc, ka samazinās iedzīvotāju skaits, palielinās iedzīvotāju vidējais vecums un pieaug dienas nodāļu studentu skaits.

Pēc oficiāliem datiem, 2002. gada 1. oktobrī bezdarbnieka statusā bija reģistrēti 90 988 cilvēki un 23 801 no viņiem darbu nevarēja atrast jau vismaz gadu. Ilgstošs bezdarbs cilvēku skar morāli, dažos apstākļos pat uzvedina uz pašdestruktīvu rīcību ar letālām sekām.

“Darba sabiedrībām”, kurās dzīves kvalitāti mēra ar darbā gūtiem ienākumiem, darbs ir svarīgākais ekonomiskās drošības avots un iespēju strādāt augstu vērtē. Strādāšana ir galvenais pieņemamais un nepazemojošais veids, kā uzturēt un apgādāt ģimeni. Ja sabiedrībā strādāšanas iespējas ir nepietiekamas, daudzām mājsaimēm ir izredzes nonākt nabadzībā. Cilvēki identificējas ar savu darbu un profesiju, un, ja integrēties strādājošo pasaulē neizdodas, stipri cieš ne vien drošības sajūta, bet arī pašcieņa.

Latvijā darba vietas ir pārsvarā mazatalgotas. Nodarbinātības kvalitāte pilsētās ir augstāka nekā laukos, un vīriešiem tā ir augstāka nekā sievietēm. Labāka izglītība parasti garantē augstāku nodarbinātības kvalitāti (augstāku algu, labākus darba apstākļus, elastīgāku

2.7. logs

Ekonomiskā attīstība un nedrošības sajūta 2001. gadā

	IK uz vienu iedzīvotāju, % no ES vidējā rādītāja	Bezdarbnieku skaits, % no strādātspējīgo kopskaita	Nedrošības sajūta caurmērā (0 – jūtas pavisam nedroši; 3 – jūtas droši)	
			Vispārīgi	Tieši savā dzīvē
Rīga	37,3	6,8	1,11	1,46
Kurzeme	27,7	9,7	1,18	1,52
Zemgale	16,4	10,8	1,16	1,49
Vidzeme	16,2	9,2	1,15	1,50
Latgale	14,6	19,4	1,04	1,46

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

2.8. logs

Mājsaimju ienākumi uz vienu cilvēku, bez nodokļiem

	1. kvintile*		2. kvintile		3. kvintile		4. kvintile		5. kvintile	
	2000	2002	2000	2002	2000	2002	2000	2002	2000	2002
Kvintiles robežas, Ls	1–29	2–40	29–45	40–54	45–60	54–68	60–83	68–100	83–250	100–800
Vidējie ienākumi, Ls	18,7	28,1	36,0	47,8	52,0	59,8	68,4	79,6	158,5	157,7
Mediāna, Ls**	18,7	30,0	35,0	50,0	50,0	60,0	66,7	80,0	106,7	120,0

* Kvintiles ir piecas mājsaimju grupas, kas iegūtas, visas pētījumā aptvertās mājsaimes sarindojot pēc ienākumiem uz vienu locekli un šo rindu sadalot piecās vienādās daļās.

** Mediāna – skaitlis, kas sarindojumā iznāk vidējais (piemēram, skaitļi 2, 9, 18, 22, 27 mediāna ir 18).

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2003

darba laiku utt.), savukārt cilvēkiem ar zemāku izglītību parasti ir pieejams zemākas kvalitātes darbs.

Vēl kāda pēdējo gadu tendence: cilvēki, kas ir aktīvi darbaspēka tirgū, arvien biežāk strādā vairāk stundu nekā agrāk, apvieno vairākas darba vietas un projektus. Uzņēmīgajiem un strādīgajiem parasti ir stabila karjera un paveras aizvien jaunas darba iespējas, taču līdztekus palielinās spriedze un stress. Nodarbinātība bieži vien nav ne ilglaicīga, ne arī garantēta, kāda tā pārsvarā bija padomju laikā, un nereti kļūst sadrumstalota. Kopš Latvija atguvusi neatkarību, darbaspēka tirgū ir ienācis risks.

Arī globālie ekonomiskie procesi rada bažas. **Pētījums** rāda, ka Latvijas iedzīvotāju vairākums apzinās, kādas viņuprāt nevēlamas sociālekonomiskās sekas var būt ekonomikas internacionalizācijai un globalizācijai, un jūtas šajā sakarā apdraudēti, taču neuzskata, ka vieni paši vai kopā ar citiem varētu šos draudus novērst vai mazināt (sk. 2.11. logu).

Latvijas spēju ilglaicīgi konkurēt pasaules tirgū un Latvijas iedzīvotāju ilglaicīgo drošību ietekmē daudz mainīgu faktoru, tā ka precīzi noteikt šādas nedrošības izjūtāmību nav iespējams. Pasaules ekonomiskā foruma darbaprupas “Globālajā ziņojumā par konkurētspēju (2002–2003)” valstis sarindotas pēc to perspektīvās un mikroekonomiskās konkurētspējas. Pēc perspektīvās konkurētspējas indeksa, kura pamatā ir tehnoloģiskās attīstības rādītāji, valsts institūciju rīcībspēja un makroekonomiskās vides stāvoklis, Latvija ierindojusies 44. vietā. Igaunijai ir 26. vieta, Lietuvai 36. vieta, Somijai 2.

vieta, Zviedrijai 5. vieta, Krievijai 64. vieta. Šis pētījums par ilglaika perspektīvo konkurētspēju parādīja, ka Latvijai visvājāko rādītāju vidū ir valdības politika (52. vieta; Pasaules ekonomiskais forums, 2002).

Gan Latvijas firmu, gan daudzu iedzīvotāju ekonomiskās drošības līmenis lielā mērā ir atkarīgs no ārējiem ekonomiskajiem notikumiem, jo Latvijā, tāpat kā daudzās citās nelielās valstīs, lielu iekšzemes kopprodukta daļu veido eksports.

Tā kā Latvijā ir zems nacionālo uzkrājumu līmenis, nelieli derīgo izrakteņu un dabisko enerģijas avotu resursi, tās tautsaimniecībā dominē pakalpojumu sektors, kas 2001. gada beigās jau veidoja 70,4 % no kopējās tautsaimniecībā radītās pievienotās vērtības. Pakalpojumu sektora īpatsvara pieaugums rāda, ka Latvijas ilglaika cilvēkdrošības pamats ir cilvēkresursu attīstība, kas savukārt arvien vairāk balstās uz individuālo iniciatīvu.

Latvijas strādājošajiem jāapzinās: sakarā ar globalizāciju un reģionalizāciju palielinoties konkurencei, nākotnē darbs, visticamāk, kļūs vairāk sadrumstalots un nodarbinātības nepārtrauktība vairāk apdraudēta. Valstī, kur vērtības vērtē pēc “darba sabiedrības” kritērijiem un cilvēku vairākums mūžu pavada vienā pilsētā vai, ja pārceļas, tad uz Rīgu, nedrošības sajūtu samazināt un konkurētspēju palielināt varētu labāka izpratne par to, kā tagad mainās nodarbinātības raksturs. Cilvēkiem vairs nevajadzētu sevišķi augstu vērtēt palikšanu vienā amatā vai vienā darbavietā un tā vietā vajadzētu turpināt izglītošanos, celt savu kvalifikāciju,

pieāvāties uz jauniem darbiem un būt gataviem mainīt darbavietu – pat tad, ja tādā gadījumā vajadzētu mainīt arī dzīvesvietu.

2.12. logā lasāma intervija ar LZA Ekonomikas institūta direktori Raitu Karnīti, kas uzskata, ka Latvijas iedzīvotājiem jāmaina savi priekšstati par globalizāciju un jācenšas izmantot jaunās iespējas, ko šis process paver.

Personīgā (fiziskā) drošība

Cilvēkiem ir nepieciešama personīga drošība jeb brīvība no vardarbības. ANO Attīstības programmas 1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē atzīts, ka gan bagātās, gan nabadzīgās valstīs cilvēku dzīvi arvien vairāk apdraud pēkšņa, iepriekš neparedzama vardarbība.

Pēc Latvijas iedzīvotāju vairākuma domām, varbūtība, ka viņi nonāks dzīvībai draudīgā situācijā vai dabūs ciest badu (trešdaļai pasaules iedzīvotāju tā ir

dzīves ikdiens), ir maza. Tomēr Pētījuma respondentu visbiežāk minēto desmit personīgo (fizisko) draudu vidū (sk. 2.2. logu) ir iespēja gūt ievainojumu vai iet bojā satiksmes negadījumā vai citā nelaimē, kā arī piedzīvot vardarbību uz ielas. Satiksmes negadījumi kā bažu iemesls ne velti ir vienā no pirmajām vietām: Latvijā to skaits uz vienu iedzīvotāju ir augstākais Eiropā. Tas, ka arī emocionālā un fiziskā varmācība 14–23 procentiem liek bažīties par savu dzīvi tuvākā un tālākā nākotnē, atklātajās Pētījuma aptaujās neizpaužas, taču slēgtās Pētījuma aptaujas un citi pētījumi liecina, ka varmācības traumas ir vēl plašāk izplatītas.

Starp citu, otrs Pētījuma respondentu visbiežāk minētais drauds sabiedrībai kopumā (sk. 2.3. tabulu) ir tas, ka par valsts mēroga parādību varētu kļūt organizētā noziedzība. Acīmredzot tas īpaši baida tāpēc, ka organizētajai noziedzībai ir ciešas saites ar narkotiku kontrabandu, prostitūciju un tamlīdzīgu nelegālu darbību.

Šajā sadaļā aplūkota personīgā (fiziskā) drošība šādās jomās:

2.9. logs

Mājsaimju ienākumi: demogrāfisko faktoru ietekme

	Vidējie mājsaimes rīcībā esošie ienākumi, Ls mēnesī bez nodokļiem			
	uz vienu mājsaimes locekli		uz vienu patērētājvienību*	
	1999	2000	1999	2000
Visām mājsaimēm kopā	64,73	69,19	81,67	87,08
Mājsaimēm, kas sastāv no:				
viena cilvēka	81,65	86,24	81,65	86,24
viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadiem	53,36	53,42	72,14	71,73
laulāta pāra bez bērniem	80,37	78,03	94,55	91,79
laulāta pāra ar bērniem līdz 16 gadiem	60,49	64,26	85,50	90,10

* Datus pārrēķinot uz patērētājvienībām, izmantota Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) pieņemtā ekvivalences skala: pirmo pieaugušo mājsaimes locekli pielīdzina 1,0 patērētājvienībai, katru nākamo pieaugušo – 0,7 patērētājvienībām, bērnus līdz 14 gadu vecumam – 0,5 patērētājvienībām.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2003

2.10. logs

Reģistrētā bezdarba pamatrādītāji (gada beigās)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkstošos	1196	1167	1149	1130	1100	1107	1124
Reģistrētie bezdarbnieki	90819	84934	111383	109497	93283	91642	89735
Bezdarba līmenis, % ¹	7,2	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7	8,5
Procentos no visiem bezdarbniekiem:							
ilgstošie bezdarbnieki	31,2	38,1	26,3	31,1	29,0	26,6	26,4
sievietes	54,7	59,4	58,5	57,4	57,6	57,4	58,7
jaunieši (15-24)	20,0	18,2	16,4	14,8	14,7	14,6	13,9
gados vecāki strādnieki*	11,3	12,5	13,1	13,7	14,7	15,3	16,5
izglītība augstāka par vidējo ²	6,0	6,1	6,8	7,1	6,9	7,0	7,2
izglītība vidējā** ²	54,7	51,9	52,7	52,3	50,5	69,6	68,3
beiguši arodskolu ²	14,6	16,3	16,6	17,7	19,6	1,0	2,5
nav vairāk par pamatzglītību ²	24,7	25,7	23,9	22,9	23,0	22,3	21,9

* Sievietes no 50, vīrieši no 55 gadiem līdz pensijas vecumam (pēc likuma "Par valsts pensijām").

** Vispārīgā vai speciālā vidējā izglītība.

¹ Sākot ar 2002. gadu, bezdarba līmeņa rēķināšanai izmanto darbaspēka apsekojuma datus par ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem vecumā no 15 gadiem līdz pensijas vecuma sasniegšanai. Iepriekšējos gados izmantoti aprēķinu dati par ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem no 15 gadu vecuma.

² Sākot ar 2001. gadu, bezdarbnieku sadalījums pēc izglītības līmeņa uzrādīts atbilstoši LR Izglītības klasifikācijai, kura pielīdzināta ISCED 1997. gada versijai. Līdz 2001. gadam arodizglītību ieguvuši bezdarbnieku skaitā ietverti arī tie, kuri, arodskolu beidzami, vienlaikus ieguvuši vidējo izglītību. No 2001. gada ietverti tikai arodpamatizglītību ieguvušie.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde; Nodarbinātības valsts aģentūra

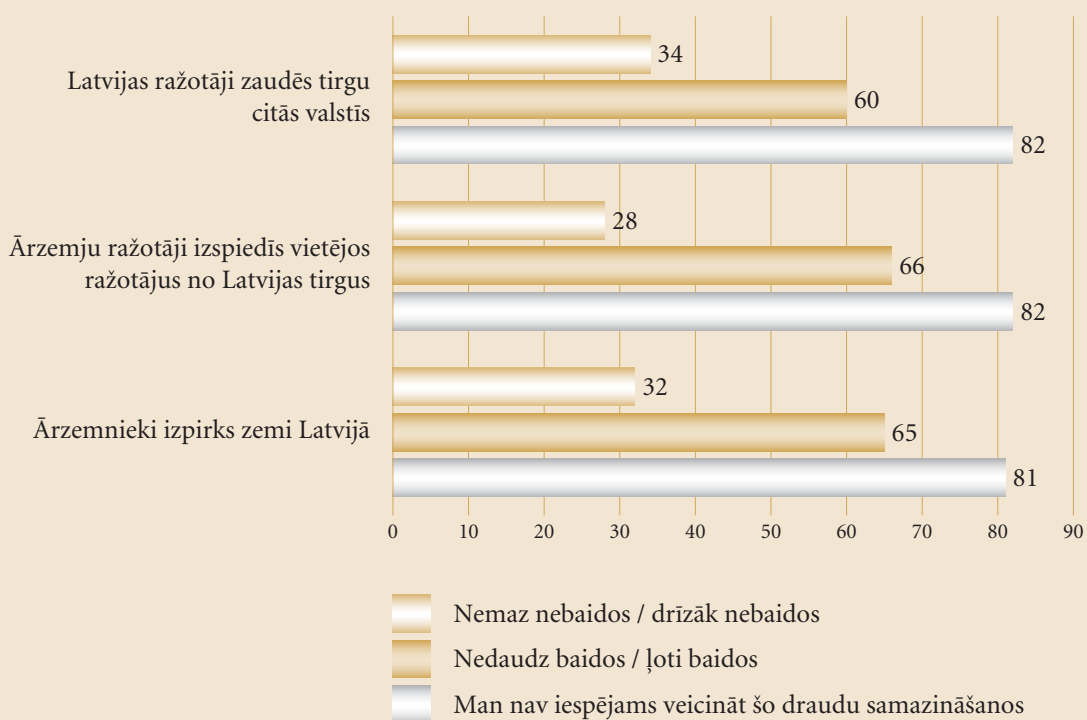
- draudi no citiem indivīdiem vai grupējumiem, t. i., ielas noziedzība;
- organizētā noziedzība;
- emocionālā un fiziskā varmācība mājās;
- draudi no paša, piemēram, sliecība uz pašnāvību, narkotisku vielu lietošana un cita pašdestruktīva rīcība;
- satiksmes negadījumi.

Noziedzība

To, kāpēc daudziem Latvijas iedzīvotājiem liekas, ka viņu personīgā drošība ir zema, palīdz saskatīt noziedzības statistika. 2000. gadā Latvijā reģistrēti 50 199 noziegumi, no kuriem 40,2 % kvalificēti kā smagi (Centrālā statistikas pārvalde, 2001). Kopš 1998. gada noziedzības līmenim ir tendence pastāvīgi paaugstināties.

2.11. logs

Starptautisku ekonomisku draudu izjūtamība Latvijā, % no aptaujātajiem

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

Tiesa gan, pārējās Baltijas valstīs statistika uzrāda straujāku noziedzības pieaugumu nekā Latvijā.

Pētījumā noziedzības draudi nepalika neievēroti: 71 % respondentu pauda bažas, ka viņus var apzagt, turklāt 29 % teica, ka par tādu iespējamību stipri baidoties. Atklātajā aptaujā 34 % no respondentiem noziedzību (tādās formās kā vardarbība, seksuālā varmācība, organizētā noziedzība, dzīvokļu aplaupīšana un uzbrukumi uz ielas) minēja kā vienu no trim galvenajiem potenciālajiem draudiem, kas liek bažīties par savu drošību.

Pētījumi, kurus 2000. gadā veica Tieslietu ministrijas Kriminoloģisko pētījumu centrs, liecina, ka tādu cilvēku, kas, savā apkaimē staigājot pēc tumsas iestāšanās, jūtas ļoti droši, pēdējos gados palicis mazāk, bet tādu, kas jūtas nedroši, kļuvis vairāk. 2000. gadā vairāk cilvēku nekā 1998. gadā nebija pārliecināti, ka tuvākajos 12 mēnešos viņu dzīvokli neaplaupīs. 1998. gadā 25 %, bet 2000. gadā jau 39 % automobiļu īpašnieku norādīja, ka pēdējos piecos gados viņiem mašīna ir aplaupīta.

Cilvēku nedrošību pastiprina tas, ka daudzi ne sevišķi uzticas valsts iekšējās drošības iestādēm.

Piemēram, policijai uzticoties tikai 44 % respondentu. *Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā* atklāja (LR CSP un FAFO Lietišķo sociālo pētījumu institūts, 2000), ka cilvēki, pret kuriem izdarīti noziegumi, policijai par tiem ziņo tikai 27–60 procentos gadījumu (atkarībā no nozieguma smaguma). Tātad visai daudz ir latentu jeb neregistrētu noziegumu.

Daudzi aptaujātie atzina, ka savas personīgās drošības jomā paļaujas uz personiskām drošumstratēģijām – sākot ar izvairīšanos no tumšām ielām un beidzot ar nagu vīles līdznēsāšanu potenciāli nedrošās vietās. Neuzticēšanos policijai zināmā mērā kompensē arī kopienu aktivizēšanās. Lai vispārējais personīgās drošības līmenis Latvijā būtiski paaugstinātos, oficiālajiem noziedzības apkarotājiem, kopienām un cietušajiem kopīgi jācenšas paaugstināt savstarpējās uzticēšanās līmeni.

Organizētā noziedzība

Kā redzējām, valsts mērogā organizēta noziedzība bija otrs biežākais vispārīgais iemesls **Pētījuma** respondentu bažām. Iespējams, šā drauda augstā izjū-

tamība daļēji ir izskaidrojama ar vārdkopas “organizētā noziedzība valsts mērogā” emocionalitāti. Tiesa gan, nav tālāk papētīts, ko **Pētījuma** respondenti ar to ir sapratuši, taču, domājams, savā interpretācijā viņi ietvēruši valsts līmeņa korupciju (arī “valsts nozagšanu”), regulārus noziegumus, kontrabandu, narkotiku tirdzniecību un prostitūciju. **Pētījums** notika 8. Saeimas

vēlēšanu kampaņas laikā, kad plaši apsprieda korupcijas tēmu. Varbūt tas pastiprināja respondentu bažas tieši par politiskās korupcijas draudiem.

Oficiālā statistika nesniedz tiešu informāciju par organizēto noziedzību Latvijā. Taču kāds Valsts policijas darbinieks **Pārskata** autorus informēja par vispārī-

Raita Karnīte

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktore

2.12. logs

Globalizācija un ekonomiskā drošība

Ko jūs uzskatāt par globalizācijas visraksturīgākajām iezīmēm ekonomikas jomā?

Globalizācija nozīmē to, ka kaut kas kļūst globāls. Ekonomikā globalizācija nozīmē to, ka globālas kļūst ekonomiskās attiecības. Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju revolūcijas rezultātā informācijas apmaiņa starp dažādiem pasaules reģioniem kļūst aizvien plašāka, ātrāka un lētāka. Redzamākas kļūst katra reģiona un valsts relatīvās priekšrocības noteikta veida preču ražošanā. Kapitāla turētāji izmanto šo informāciju, veicot investīcijas tur, kur visīsākajā laikā ir gaidāma vislielākā kapitāla atdeve. Kapitāla starptautiskajām plūsmām seko aizvien brīvāka un apjomīgāka preču kustība pāri valstu robežām. Rezultātā veidojas globāla darba dalīšana, reģionāla specializācija un būtisks konkurences pieaugums visas pasaules mērogā.

Kā Jūs vērtējat globalizāciju – drīzāk pozitīvi vai drīzāk negatīvi? Kāpēc?

Es kā ekonomiste globalizāciju vairāk vērtēju pozitīvi, jo tā veicina konkurenci un visus virza uz efektīvāku ražošanas resursu izmantošanu. Tomēr globalizācija, protams, rada arī veselu virkni negatīvu seku. Mazinās valstu suverenitāte, un tas izraisa negatīvas emocijas. Pastiprinās sociālā noslāņotība gan vienas valsts, gan starptautiskā mērogā. Uzmanīgu dara arī lielā kapitāla un ražošanas koncentrēšanās nedaudzu lielu multinacionālo firmu rokās. No ekonomiskās stabilitātes viedokļa labāk būtu tad, ja saglabātos vairāk neatkarīgu mazāku ekonomisko vienību. Lielās firmas nereti ļaunprātīgi izmanto savu lielo ekonomisko ietekmi, gan valdībās, gan starptautiskās organizācijās lobējot savas īpašās intereses, kas var būt vērstas arī uz konkurentu ierobežošanu, piemēram, ar importa kvotu vai diskriminējošu tehnisko standartu palīdzību.

Kāda ir globalizācijas ietekme uz Latvijas un tās iedzīvotāju ekonomisko drošību?

Globalizācijas radītie ekonomiskie riski valstu un reģionu starpā ir sadalīti nevienmērīgi. Latvija ir maza valsts, un līdz ar to tai jāreķinās, ka globalizācijas procesu vienādojumos tā ir atkarīgais, nevis neatkarīgais mainīgais, t. i., tā būs šo globalizācijas procesu izraisīto seku un pārmaiņu saņēmēja, nevis to cēlonis vai virzītājs. Mazas valstis līdz ar to ir vairāk atvērtas dažādiem ārējiem riskiem. Taču, no otras puses, nesenā pasaules ekonomikas vēsture liecina, ka krīžu situācijās mazas valstis spēj ātrāk pielāgoties jaunajiem tirgus apstākļiem un atgūstas ātrāk nekā lielas valstis. Līdz ar to var secināt, ka Latvijai globalizācijas procesu kontekstā ir gan lielāki ekonomiskie riski, gan arī lielākas attīstības iespējas nekā lielākām valstīm. To, kurš no šiem diviem apstākļiem ir svarīgāks, nosaka valsts attīstības stratēģija, valsts sektora un privātspektora līderu analītiskās spējas paredzēt pasaules un Eiropas reģiona ekonomisko attīstību vairākus gadus uz priekšu un jau laikus sagatavoties nākotnes konkurences apstākļiem.

Individuālā līmenī globalizācija nozīmē to, ka neviens vairs nevar justies ekonomiski pilnīgi aizsargāts, jo par visu aizvien vairāk nākas cīnīties pieaugošā konkurences cīņā. Globāls tirgus rada situāciju, kurā arī katrs Latvijas uzņēmējs nevar precīzi paredzēt, no kuras pasaules malas ekonomiskās konkurences ziņā viņš nākamajā brīdī būs apdraudēts visvairāk. Tomēr būtu maldīgi šo situāciju viennozīmīgi skaidrot tikai kā ekonomiskās drošības mazināšanos.

Vai globalizācija atšķirīgi ietekmē dažādu Latvijas iedzīvotāju sociālekonomisko drošību un vai šajā sakarā var runāt par galvenajiem ieguvējiem un zaudētājiem?

Jā, atšķirības pastāv. Kā jau iepriekš minēju, globalizācija vairo sociālekonomisko polarizāciju. Latvijā, tāpat kā citās valstīs, no atvērta tirgus un intensīvas konkurences visvairāk iegūst ekonomiski aktīvajās vietās dzīvojošie, ekonomiski aktīvie vidēja vecuma iedzīvotāji. Zaudē tie, kas nespēj tehniski un tehnoloģiski pielāgoties pieaugošajam konkurences spiedienam. Tie ir vecie ļaudis un ekonomiski neizdevīgās vietās dzīvojošie. Noteikti zaudē arī jaunieši – gan tie, kas ir tikko kā beiguši izglītības iestādes, gan arī tie, kas nav ieguvuši kvalitatīvu izglītību. Viņus darba tirgus nevēlas pieņemt tieši pastiprinātās konkurences dēļ, jo bieži vien jauniešu pieņemšana darbā ir saistīta ar papildu izmaksām viņu apmācībai un šie papildu izdevumi darba devējam sāk atpelnīties vienīgi pēc laika.

Kādi būtu trīs Jūsu praktiskie ieteikumi, kā Latvijas iedzīvotājiem rīkoties, lai globalizācijas procesus viņi spētu vairāk izmantot savā labā kā jaunas attīstības iespējas un lai mazinātos to iespējamā negatīvā ietekme uz viņu drošību.

1. Jātiecas iegūt pēc iespējas labāku un vispusīgāku izglītību. Latvijas ekonomika starptautiskajā tirgū varēs konkurēt galvenokārt ar zinātnietilpīgām jeb augsto tehnoloģiju nozarēm, kas nozīmē to, ka Latvijā ekonomiski visdrošāk jutīsies tie Latvijas iedzīvotāji, kas spēs šādās nozarēs profesionāli darboties.
2. Jāattīsta personiskā iniciatīva, spēja darboties un nestāvēt malā.
3. Jāiegūst konkurences iemaņas, ieskaitot visus tos spēka paņēmienus, pie kuriem radina sports, kultūra, sabiedriskā darbība.

Zināšanas, iniciatīva un savas pozīcijas aizstāvēšana ne tikai palīdz izvairīties no krīzēm, bet arī palīdz krīzes situācijās “nokrist uz ķepām”.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

gajām tendencēm šajā jomā. Viņš apliecināja, ka Latvijā, tāpat kā citviet pasaulē, organizētā noziedzība izvēršas par aizvien lielāku draudu. Lielākajai daļai noziedzīgo grupējumu ir sakari ar grupējumiem citās valstīs, galvenokārt Krievijā, Lietuvā, Igaunijā un Vācijā. Tie pirmām kārtām nodarbojas ar kontrabandu (arī cilvēktirdzniecību) un attiecīgiem pārvadājumiem, ar nelegālo prostitūcijas biznesu. Pēc policijas darbinieka domām, organizētās noziedzības negatīvā ietekme uz Latvijas tautsaimniecību var aizvien pastiprināties, un, ja tai izdosies iefiltrēties Latvijas valdībā un parlamentā, tā nopietni apdraudēs Latvijas politiskās sistēmas demokrātiskumu un likuma varu.

Varmācība

Pētījuma konfidencialajā aptaujā apmēram piektdaļa no respondentēm atzina, ka baidās mājās piedzīvot emocionālu varmācību, un 14 % – ka baidās ģimenē piedzīvot fizisku varmācību. Šādas varmācības draudi sevišķi negatīvi ietekmē personīgās drošības sajūtu, un šī nedrošības sajūta var pāriet uz citām drošības jomām. Tātad varmācības iespējamība stipri

skar arī indivīda kopējo drošības sajūtu, un tāpēc 3. nodaļā šo jautājumu analizēsim sīkāk.

Pašdestruktīva rīcība

Nedrošība, izmisums un depresija var vedināt uz tiešu vai netiešu pašnīcināšanos. 2001. gadā pašnāvības bija 19 % no visiem nāves gadījumiem ar ārējiem cēloņiem, lai gan vispār laikā no 1995. gada pašnāvību skaits gadā ir samazinājies. Vīrieši joprojām pašnāvībā dodas četras reizes biežāk nekā sievietes. Vīrieši laucinieki 2001. gadā paši nāvējās biežāk nekā vīrieši pilsētnieki.

Vissvarīgākais faktors, kas veicina visu veidu varmācību, pašsākropļošanas un nejaušus nelaimes gadījumus, ir alkohola, narkotiku un psihotropisko vielu lietošana. 2000. gadā vidēji katrs trešais reģistrētais noziegums bija saistīts ar alkohola vai narkotiku lietošanu. Pēc Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras datiem, 2002. gadā no 3703 nedabiskas nāves gadījumiem 291 gadījums jeb 8 % bija tieši attiecināms uz alkohola lietošanu. Alkohola lietošana joprojām pieaug (2002. gadā 8,5

litri tīra alkohola uz vienu pieaugušo), un paplašinās arī narkotiku un psihotropisko vielu lietošana.

Pētījums rāda, ka narkotiku plašā izplatība ir kļuvusi par vienu no galvenajiem nedrošības faktoriem, kas satrauc Latvijas iedzīvotājus (sk. 2.13. logu).

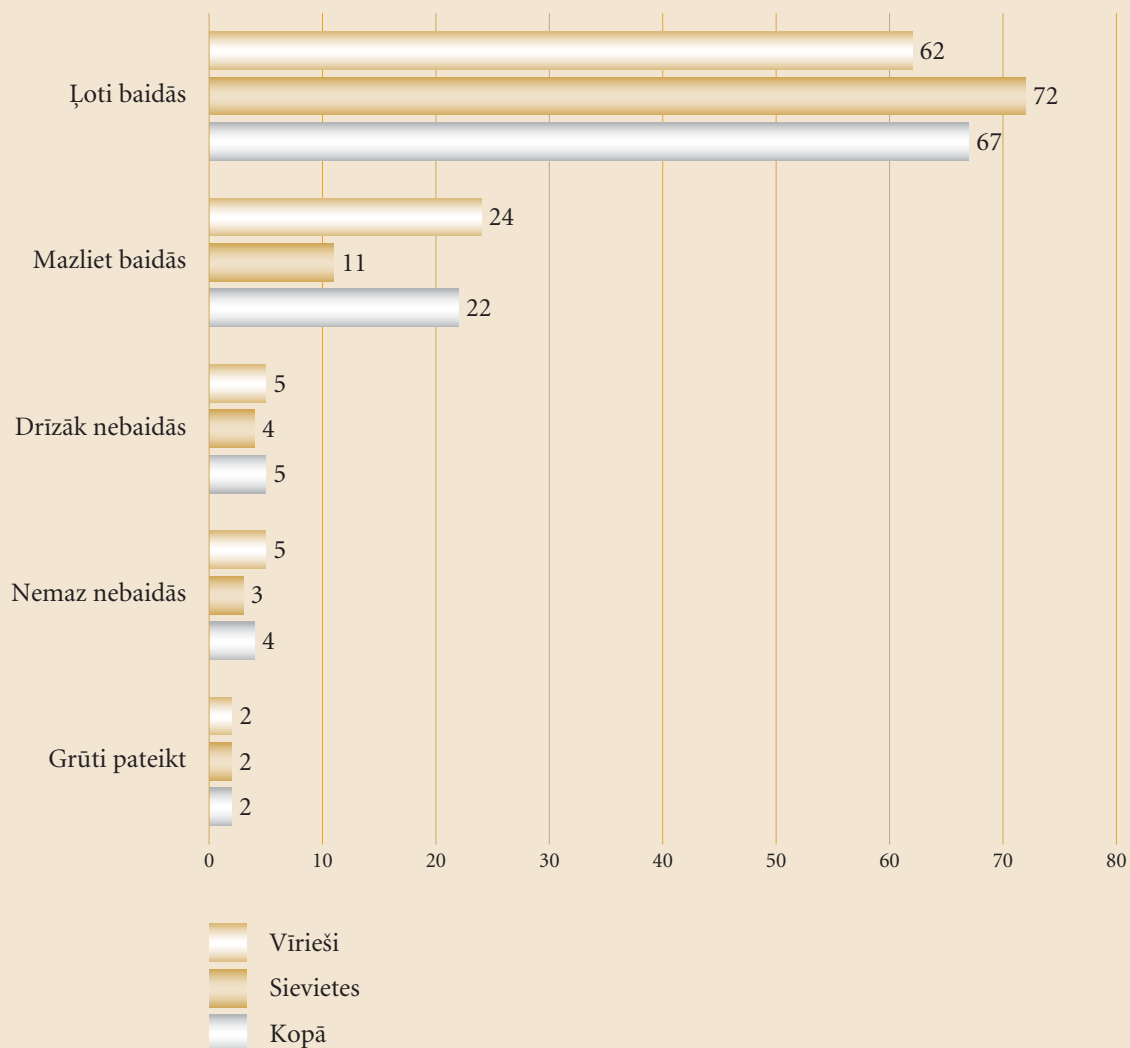
Jauniešu vidū izplatās narkomānija. Jaunatne ir galvenais narkotiku tirgoņu mērķis, un narkotikas arvien plašāk ir dabūjamas arī skolās. Pēc Narkoloģijas centra datiem, 76 % no 2002. gada janvārī–augustā pirmo reizi reģistrētajiem narkomāniem un narkotiku lietotājiem vēl nebija sasnieguši 24 gadu vecumu (<http://www.narcomania.lv>, <http://www.narko.lv>).

Narkotiku izplatīšanos netieši veicina arī trūkumi Latvijas likumos: naudas sodi narkotiku kontrabandistiem un izplatītājiem nav samērojami ar kaitējumu, ko viņu darbība nodara indivīdu un sabiedrības veselībai.

2000. gadā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts sadarbībā ar Rīgas Narkomānijas profilakses centru veica pētījumu “Narkotiku lietošanas uzsākšanas motivācija jaunatnes vidū Rīgas pilsētas izklaides vietās” (LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2000). Jaunieši izsakās, ka narkotikas un psihotropiskās vielas izmēģinot, lai pašaplicinātos, apmierinātu ziņkārību, aizmirstos, pārvarētu tukšuma, nedrošības vai vientulības sajūtu, kā arī lai vienaudžu vidū saglabātu

2.13. logs

Latvijas iedzīvotāju attieksme pret narkotiku izplatīšanos, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

savu statusu. Pēc pētījuma autoru domām, šie iemesli liecina, ka gados jaunajiem narkotiku lietotājiem trūkst emocionāla piepildījuma, viņiem ir zema pašaplicināšanās un viņu ģimenēs un citās personiskās attiecībās valda konflikti vai atsvešinātība.

Satiksmes negadījumi

Satiksmes negadījumiem jāvelta īpaša uzmanība, jo daudzi autovadītāji un kājāmgājēji, ignorējot satiksmes noteikumus, apdraud sevi un citus. Gandrīz trīs ceturtdaļas no **Pētījuma** respondentiem teicās baidāmie, ka varētu ciest no agresīviem autovadītājiem. Automobiļu skaits Latvijā gadu no gada palielinās, un līdz tam pieaug satiksmes negadījumos cietušo skaits. Lai gan satiksmes negadījumos bojāgājušo skaits uz tūkstoš iedzīvotājiem samazinās, Latvijā šis rādītājs ir viens no augstākajiem Eiropā.

Iereibuši autovadītāji, pēc Ceļu satiksmes drošības direkcijas datiem, 2000. gadā izraisījuši mazāk satiksmes negadījumu nekā iepriekšējā gadā (<http://www.csdd.lv>). Tomēr gandrīz katrs piektais satiksmes negadījums bijis saistīts ar alkohola lietošanu. 2002. gada pirmajos sešos mēnešos par satiksmes līdzekļa vadīšanu reibumā aizturēti 6914 cilvēki, 591 no viņiem – atkārtoti.

Tagad novērojama cita bīstama tendence: pieaug tādu autovadītāju skaits, kas satiksmes līdzekli vadījuši narkotisko un psihotropisko vielu apreibināti. 2002. gada pirmajos astoņos mēnešos šā iemesla dēļ aizturēti 172 autovadītāji, iepriekšējā gada pirmajos astoņos mēnešos – tikai 126.

Veselības veicināšanas centra 2002. gada aptaujā par paradumiem, kas ietekmē veselību, gandrīz puse vīriešu un viena trešdaļa sieviešu atzina, ka viņiem ir draugi, kuri iepriekšējā gadā satiksmes līdzekli vadījuši reibumā (<http://www.esi-vesels.lv>). Autobraucēji riskē arī citādi: drošības jostu teicās lietojam 65 % no tiem, kas mēdz braukt priekšējā sēdekli, bet no aizmugurē sēdētājiem gandrīz vienmēr piesprādzējoties tikai 6 %.

Daudzi kājāmgājēji pietiekami nerūpējas, lai mazāka būtu varbūtība, ka viņus sabrauc. Tikai nedaudzi no tiem, kuri diendienā staigā pa autoceļa malu, nodrošinās ar atstarotājiem. Pēc Veselības veicināšanas centra 2002. gada aptaujas datiem, gandrīz visu laiku tos lieto 3 % kājāmgājēju. Kājāmgājēju traumatisms ir viena no visnopietnākajām satiksmes drošības problēmām. 2001. gadā 28 % no visiem, kuri uz ceļiem guva ievainojumus, un 36 % no visiem, kuri uz ceļiem gāja bojā, bija kājāmgājēji. Atstarotāju nelietošana ir viens no galvenajiem faktoriem, ar ko izskaidrojams, kāpēc uz Latvijas ceļiem ievainojumus gūst daudz bērnu. 2001. gadā 36 % no gadījumiem, kuros kājāmgājēji guva ievainojumus, notika naktī. 11 % no naktī cietušajiem bija bērni vecumā līdz 14 gadiem (<http://www.pd.gov.lv>).

Ekoloģiskā drošība

Pēdējos gados vide Latvijā ir kļuvusi tīrāka, to vairāk saudzē un kopj. Mazāk kļuvis piesārņoto notekūdeņu, atmosfērā mazāk ieplūst kaitīgie izmeši. Tas galvenokārt izskaidrojams ar rūpnieciskās ražošanas sašaurināšanos un lauksaimniecības lejupslīdi 90. gadu sākumā, kā arī ar to, ka, ienākumiem samazinoties, mazāk līdzekļu bijis iespējams atvēlēt lauksaimniecības ķimikāliju iegādei un lietošanai.

2.14. logs

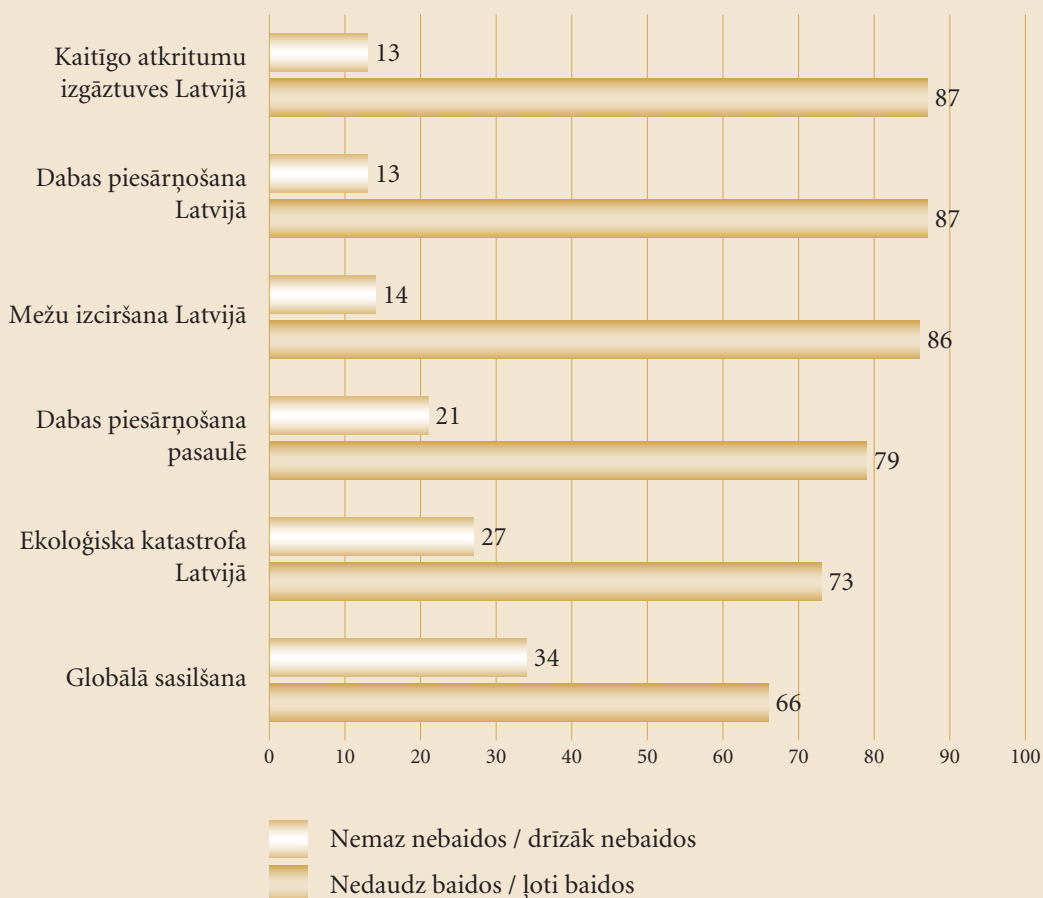
Satiksmes negadījumi Latvijā, tajos ievainojumus guvušie un bojā gājušie

	1990	1995	2000	2001	2002
Negadījumi, kuros bijuši cietušie	4325	4056	4482	4766	5083
Tajos gājuši bojā	877	611	588	517	518
Guvuši ievainojumus	4716	4903	5449	5852	6300

Avots: Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002*

2.15. logs

Bailes no draudiem, kas saistīti ar vidi, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrosību 2002

Ar vidi ir saistīti četri no desmit vispārīgajiem iemesliem, kuri, spriežot pēc **Pētījuma** respondentu atbildēm, cilvēkiem visvairāk liek bažīties (sk. 2.15. logu). Tomēr Latvijas iedzīvotāju vairākums neuzskata, ka valdībai vides aizsardzību vajadzētu pasludināt par savas politikas prioritāti. Par aktualitāti, kas prasa neatliekamu rīcību, to atzina tikai 3 % no 2002. gada augustā aptaujātajiem (Latvijas fakti, 2002).

Lai ekoloģiskā drošība palielinātos, vispirmām kārtām nepieciešama ekoloģiskās apziņas un ekoloģiskā apzinīguma izkopšana. Ekoloģisko apzinīgumu veido trīs komponenti:

- norūpība par vides degradēšanos;
- informētība par vidi degradējošiem faktoriem;
- gatavība vides uzturēšanā ieguldīt laiku un/vai līdzekļus.

Ja ekoloģiskās bažas ir intuitīvas, nevis izriet no objektīvas informācijas par vides aktualitātēm, nedroši-

bas sajūta atsevišķos aspektos var neadekvāti palielināties. 2002. gadā Latvija 142 valstu vidū pēc ekoloģiskās ilgtspējības indeksa ierindojās 10. vietā (sk. 2.16. logu), taču tas nenozīmē, ka iedzīvotāju pamatzināšanas par vides stāvokli un problēmām nebūtu iespējams padziļināt. Ne visi rādītāji, pēc kuriem rēķina ekoloģiskās ilgtspējības indeksu, Latvijai 2002. gadā ir bijuši augsti. Visvājākā bijusi Latvijas sabiedrības un institūciju spēja reaģēt uz ekoloģiskiem draudiem. No citiem Latvijas mīnusiem minami šādi: trūkst sabiedrībai ērti pieejamas un izmantojamas informācijas par vides aktualitātēm; grūti ir pārvarēt pretrīnības starp dažādu interešgrupu vēlmēm un centieniem; nepietiekami notiek iedzīvotāju ekoloģiskā apzinīguma audzināšana.

Viens no jaunākajiem pētījumiem par Latvijas iedzīvotāju ekoloģisko apziņu notika 90. gadu beigās Daugavpilī. To veica Daugavpils Universitāte un Lietuvas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts (Meņšikovs, 1999). Pētījums parādīja, ka daudziem

daugavpīliešiem nav informācijas, kas būtu vajadzīga, lai viņi varētu izstrādāt individuālas un kolektīvas drošumstratēģijas pret kodoldraudiem no Ignalinas atomreaktora, kas atrodas turpat aiz robežas Lietuvā.

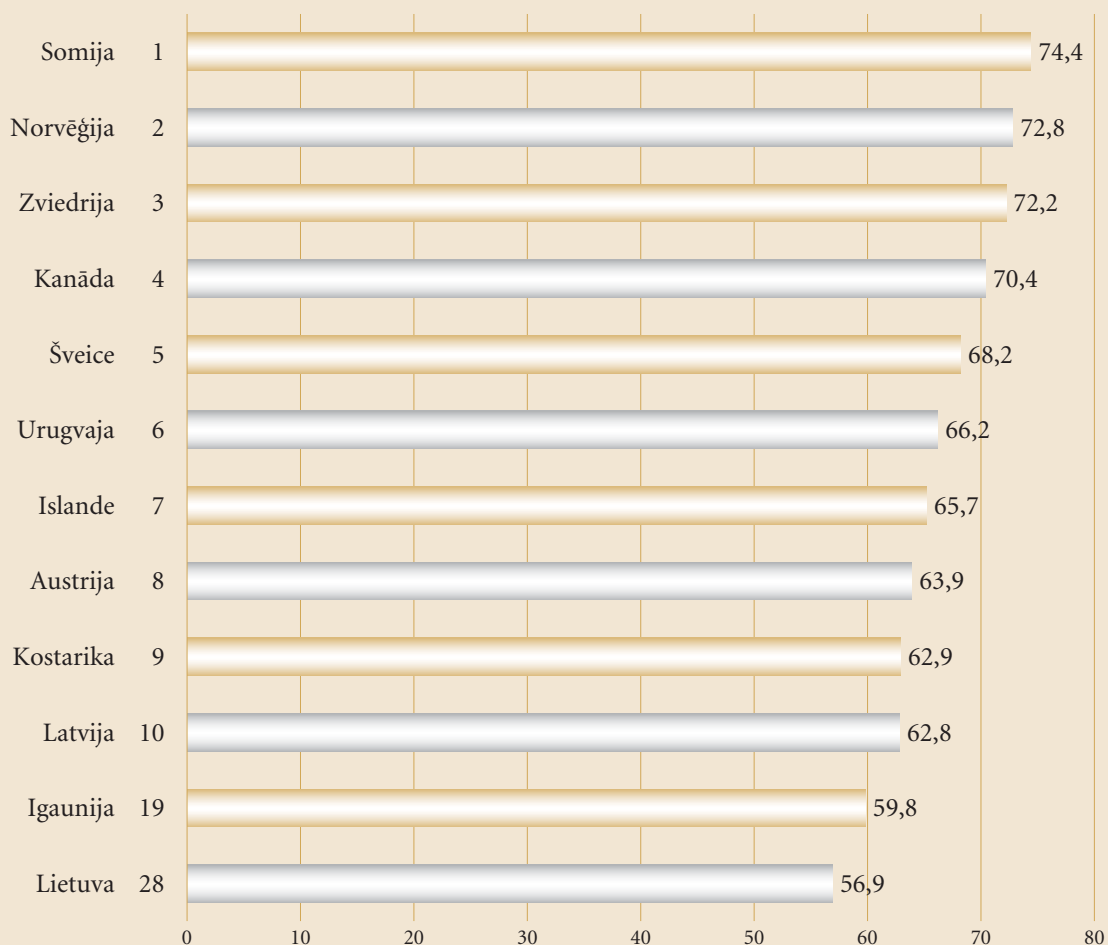
Norūpētība un informētība ir pirmie divi elementi, kas vajadzīgi, lai varētu nopietni veicināt ekoloģisko drošību. Trešais elements ir gatavība ieguldīt laiku un līdzekļus, kā arī atbalstīt valdības centienus aizsargāt vidi. Eiropas Savienība ir izstrādājusi veselu virkni stingru standartu, ko Latvija pakāpeniski ievieš desmit gadu laikā. Tas prasīs lielus finansiālus ieguldījumus. No dārgākajiem ilgtermiņa pasākumiem, kas ieprojektēti, minama ES prasībām atbilstošas dzeramā ūdens kvalitātes sasniegšana, notekūdeņu attīrīšanas

iekārtu rekonstrukcija un atkritumu apsaimniekošanas sistēmu sakārtošana.

Valdības, pašvaldību un indivīdu gatavībai ieguldīt laiku un naudu ir izšķirīga nozīme arī atkritumu problēmu risināšanā. Gada laikā Latvijā rodas 600 līdz 700 tūkstoši tonnu sadzīves atkritumu, no kuriem divas trešdaļas ir mājsaimniecības atkritumi, viena trešdaļa – iestāžu un uzņēmumu atkritumi. Viens Latvijas iedzīvotājs gada laikā rada vidēji 200 kilogramus atkritumu. Īpaša problēma ir bīstamie atkritumi. Pēc datiem, kas atrodami valsts statistikas pārskatā 3-BA (“Pārskats par bīstamajiem atkritumiem”), 2000. gadā Latvijā radās 93 tūkstoši tonnu bīstamu atkritumu, 60 % no tiem – metālu ražošanas atkritumi.

2.16. logs

Ekoloģiskās ilgtspējības indekss (skala no 0 līdz 100) un Latvijas vieta 142 valstu vidū

Avots: “2002 Environmental Sustainability Index: an Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environmental Task Force”. World Economic Forum Annual Meeting 2002

Latvijas ieguldījums globālo ekoloģisko draudu novēršanā

Jau 1995. gadā Latvija ratificēja Vīnes 1985. gada konvenciju “Par ozona slāņa aizsardzību”, tās protokolu “Par ozona slāni noārdošām vielām”, kā arī ANO Vispārīgo konvenciju par klimata pārmaiņām. 2002. gadā tā ratificēja Kioto 1997. gada 11. decembra protokolu. Parakstot ANO Vispārīgo konvenciju par klimata pārmaiņām, Latvija uzņēmas saistības gan individuāli, gan kopā ar citām valstīm panākt, lai siltumnīcefekta gāzu koncentrācija Zemes atmosfērā stabilizētos.

Kopā ar citām Vispārīgās konvencijas dalībvalstīm Latvija ir apņēmusies līdz 2008.–2012. gadam panākt, lai kopējais CO₂, CH₄, N₂O, HFC, PFC un SF₆ daudzums, kas cilvēka darbības dēļ ieplūst atmosfērā, būtu samazinājies līdz 8 % zem 1990. gada līmeņa (VARAM, 2001). Galvenokārt sakarā ar tautsaimniecības pārstrukturēšanu (un daudzu rūpniecisko ražotņu slēgšanu) Latvija siltumnīcefekta gāzu ieplūdināšanu atmosfērā jau ir būtiski samazinājusi.

Pēc Vides aizsardzības ministrijas jaunākajām prognozēm, arī vispār neveicot nekādus īpašus pasākumus, 2010. gadā Latvijā siltumnīcefekta gāzu izplūdes līmenis būs 45 % zem 1990. gada līmeņa, bet, īstenojot mērķtiecīgus pasākumus, izplūdes varētu nokristies pat līdz 51 % zem 1990. gada līmeņa.

Eiropas Komisijas apkopotie dati par Eiropas Savienības kandidātvalstu enerģētiku liecina, ka Latvija relatīvi vairāk nekā pārējās kandidātvalstīs izmanto atjaunojamus elektroenerģijas avotus un atmosfērā siltumnīcefekta gāzu ieplūdina vismazāk. Ievērojot to, ka citām valstīm ir ļoti grūti izpildīt saistības, ko paredz Pamatkonvencija, jāatzīst, ka Latvija izpilda savus starptautiskos pienākumus un sniedz būtisku un savas tautsaimniecības apjomam proporcionālu ieguldījumu globālo klimata pārmaiņu radīto draudu mazināšanā.

Avots: Eurostat, 2002

Latvijas institūcijas pret atkritumu problēmu izturas nopietni. 2002. gadā valdība pieņēma “Atkritumu apsaimniekošanas valsts plānu 2003.–2012. gadam” – rīcības programmu, kurā detalizēti nosprausts, kā nokārtot atbrīvošanos no sadzīves un bīstamajiem atkritumiem. Taču individuāli līdzdalība pagaidām ir nepietiekama. Pēc Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas datiem, tikai 60 % Latvijas iedzīvotāju izmanto atkritumu savākšanas pakalpojumus (<http://www.varam.gov.lv>). Nereti atkritumus izber mežos, ceļmalās, atklātu ūdenstilpju tuvumā un citās neatļautās vietās. Tikai viena ceturtdaļa **Pētījuma** respondentu savus atkritumus šķiro, un otrreizējo materiālu izmantošana Latvijā vēl plaši nenotiek.

Gan laiku, gan līdzekļus valdība atvēl arī tam, lai Latvijas tautas vārdā izpildītu valsts pienākumus globālo ekoloģisko draudu attālināšanā vai novēršanā. Pēc **Pētījuma** datiem, 78,6 % Latvijas iedzīvotāju gan netic, ka viņi saviem spēkiem vai kopā ar citiem varētu kaut nedaudz samazināt globālo vides piesārņošanu, un 87,2 % tikpat skeptiski vērtē savas iespējas mazināt globālo silšanu. Taču valdības

institūciju veikums valsts globālo ekoloģisko pienākumu pildīšanā ir ļoti iespaidīgs (sk. 2.17. logu).

Būdamā maza valsts, Latvija viena pati nevar sevišķi daudz veicināt ekoloģisko draudu mazināšanos. Taču starptautiskās sadarbības kontekstā svarīgs ir ikvienas valsts ieguldījums, tāpat kā sabiedrības attieksme pret nacionālajiem projektiem, kas vērsti uz globālo ekoloģisko problēmu atrisināšanu.

Nepieciešams, lai ekoloģiskās drošības palielināšanā vairāk līdzdarbotos indivīds. Lai gan 50,6 % **Pētījuma** respondentu uzskata, ka viņi individuāli vai kopā ar citiem varētu samazināt piesārņotības draudus, vides aizsardzības organizācijās iesaistījušos skaits pagaidām ir mazs.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta aptaujā “Vide” 20 % respondentu pauduši gatavību pirkt dārgākas preces, ja zinātu, ka nauda aizies vides aizsardzībai, bet tādu cilvēku, kuri vides aizsardzības vārdā labprāt pazeminātu savu dzīves līmeni, izrādījās daudz mazāk.

Tā kā nerisinātas ekoloģiskās problēmas ar laiku var stipri pazemināt kopējo cilvēkdrošību, individu un valdību pienākums ir nest kaut nelielu ekonomisku upuri ekoloģiski drošākai nākotnei. Arī katra patērētāja un pircēja izvēle – vai viņš pirktu automobili vai tikai veļaspulveri – ir ekoloģiska riskvadība.

Uzturdrošība

Uzturdrošība ir drošība, ka cilvēkam gan fiziski, gan ekonomiski būs pieejama pārtika, kas turklāt būs veselīga un nebūs bīstama. XXI gadsimtā daudzviet pasaulē uzturdrošības problēma joprojām ir un būs ļoti grūta.

Latvijā ar pārtikas fizisko pieejamību nekādu problēmu nav. Pārtikas tirgū visā valstī ir diezgan plaša izvēle, savu produkciju piedāvā gan pašmāju, gan ārzemju ražotāji. Nopērkamo produktu dažādība gadu no gada palielinās. Taču augstas kvalitātes produkti vairāk ir pieejami cilvēkiem ar regulāriem un pietiekamiem ienākumiem, un tiem, kas dzīvo zem nabadzības līmeņa, pārtikas kvalitāte ir akūta problēma. Daudzām ģimenēm pārtikas iegāde joprojām ir prioritāšu priekšgalā.

Izdevumi pārtikai kopējos mājsaimju patēriņa izdevumos arvien samazinās: 1996. gadā to īpatsvars bija Ls 52,20, 2000. gadā – vairs tikai Ls 37,50. Uztura enerģētiskā vērtība nav nokritusies zem 2400 Kcal uz vienu mājsaimnes locekli dienā. (Latvijas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.)

4 % no **Pētījuma** respondentiem izteicās, ka dzīvojot pusbadā, jo viņiem neesot tik lieli ienākumi, lai varētu nodrošināties ar pārtiku. 20 % teica, ka naudas viņiem pietiekot vienīgi pārtikai (sk. 2.18. logu). Tādu cilvēku, kuri nevar atļauties citus nozīmīgus pirkumus, jo gandrīz visa nauda aiziet pārtikai, visvairāk ir Latgalē, kur vidējais ienākumu līmenis ir viszemākais.

Bažas rada arī uztura paradumi. Pēdējos gados tie gan ir uzlabojušies: arvien biežāk Latvijas iedzīvotāji atsakās no trekniem pārtikas produktiem, kā arī samazina cukura un sāls patēriņu. Tomēr Centrālās statistikas pārvaldes 2001. gada Ziņojums par mājsaimniecības budžetiem un Veselības veicināšanas centra dati liecina, ka Latvijā nav izveidojusies tradīcija lietot veselīgu un sabalansētu uzturu. Drīzāk var runāt par nepareiziem un neveselīgiem ēšanas paradumiem, kuri kopā ar mazkustīgu dzīvesveidu veicina saslimstību ar

2.18. logs

Dažādu Latvijas reģionu iedzīvotāju vērtējums par viņu ģimenes ienākumu pietiekamību, %

	Rīga	Kurzeme	Vidzeme	Zemgale	Latgale
Naudas pilnīgi pietiek, speciāli netaupām	3	3	3	5	6
Dzīvojam taupīgi, bet naudas parasti pietiek	25	22	24	25	19
Dzīvojam ļoti taupīgi, lielākiem pirkumiem ar grūtībām sakrājam naudu	29	26	23	35	16
Mums naudas tikko pietiek pārtikai un apģērbam	16	25	28	20	17
Naudas, diemžēl, pietiek tikai pārtikai	19	20	18	11	29
Naudas nepietiek pat pārtikai, dzīvojam pusbadā	6	4	1	2	10
Nav atbildes	2		3	2	3
Kopā	100	100	100	100	100

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

dažādām sirds un asinsvadu slimībām, kas Latvijā un arī citur Eiropā ir galvenais nāves cēlonis.

Latvijas iedzīvotāji par maz uzturā lieto dārzeņus un graudaugu produktus un par daudz – gaļu un trekno pienu izstrādājumus. Tikai 28 % ridzinieku un tikai 18 % lauku rajonu iedzīvotāju ikdienas uzturā lieto svaigus dārzeņus. Daudziem cilvēkiem ikdienas uzturs ir vienpusīgs (ierastie kartupeļi, krējums, gaļa). Ar Labklājības ministrijas ieteikumiem attiecībā uz veselīgu uzturu var iepazīties Latvijas Pārtikas centrā vai tā mājaslapā http://www.lpc.gov.lv/download/uztura_vadlinijas.htm.

Pētījums parādīja, ka 81 % respondentu uztraucas par to, kā viņu veselību ietekmē pārtikas produkti, kuriem ir sintētiskas piedevas, un 78 % baidās, ka nesaindējas ar nekvalitatīvu pārtiku.

Kopiendrošība

Kopiena (angļu valodā – *community*) ir cilvēku grupa, ko vieno kopīgs ģeogrāfiskais novietojums, kāda sociāla identitāte un/vai kopīgi rīcības motīvi. (Par kopienas kā drošības gādnieces lomu plašāk lasāms 5. nodaļā.) Kopiena individuam ir svarīga drošības sajūtas līdzveidotāja un uzturētāja. Piederība pie ģimenes, ciešas saites ar tuviniekiem, darbošanās kādā asociācijā vai interešgrupā, dalība sabiedriskā vai reliģiskā organizācijā u. tml. – tas viss veicina drošības sajūtu. Bieži vien kopienā vieno cilvēku valodiskā, nacionālā un/vai etniskā identitāte, jo tikai saskarsmē ar citiem cilvēkiem indivīds veido savu identitāti, atrod savu vietu un dzīves jēgu. Indivīda saites ar kopienā raksturo, izmantojot tādus jēdzienus kā “uzticēšanās”, “piesaiste” un “savstarpēja atbildība” (Sennett, 1999).

Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju nav aktīvi iesaistījušies kādas oficiālas kopienas dzīvē. Ar līdzcilvēkiem viņi parasti kontaktējas neoficiālos sabiedriskajos tīklos – galvenokārt tuvinieku, draugu un kolēģu lokā. Kopējā iesaistītība sabiedriskajās organizācijās un interešgrupās ir ļoti zema. Kādā LU Filozofijas un socioloģijas institūta 2001. gada pētījumā secināts, ka Latvijas iedzīvotāji vislabprātāk iesaistās sporta organizācijās (18 %) un reliģiskajās organizācijās (6 %).

Svarīgākās atbalsta sistēmas un galveno indivīda drošības avotu Latvijas sabiedrībā veido radnieciskās saites. Grūtos brīžos palīdzību un emocionālo atbalstu indivīds vispirmām kārtām cer sagaidīt tieši no tuviniekiem. Pēc 2000. gada tautskaites datiem, ģimenēs dzīvo 83 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem.

“Eiropas vērtēšanas aptauja” (*European Values Survey*) parādīja, ka ģimeni Latvijā vērtē augstāk par jebkuru citu cilvēka eksistences jomu (Baltijas Datu nams, 1999). Apmēram 95 % respondentu norādīja, ka ģimene viņiem ir ļoti svarīga vai svarīga. Tai pēc nozīmības seko darbs, draugi, brīvais laiks, reliģija un politika.

Kopumā tendences Latvijā sakrīt ar tendencēm citās attīstītajās rietumvalstīs. To iedzīvotāju skaits, kas oficiāli stājas laulībā, pakāpeniski samazinās. Ja šī tendence saglabāsies, vismaz puse no visām sievietēm un vīriešiem oficiāli nekad neaprecēsies. Taču tas nenozīmē, ka cilvēki vairs nemeklē partneri kopdzīvei. Arvien vairāk Latvijas iedzīvotāju izvēlas laulību neregistrēt. Tādējādi pieaug ārliulībā dzimušo bērnu īpatsvars. Palielinās arī vienvecāku ģimeņu skaits.

Ģimenēm, kurās ir tikai viens no vecākiem, ir būtiski zemāki ienākumi (tātad šādu ģimenes stāvokli var uzskatīt par vienu no primārajiem nedrošības avotiem). Joprojām relatīvi augsta ir laulību šķiršanas intensitāte, lai gan pašlaik tā samazinās. 1979. un 1992. gadā Latvijā laulību šķiršanas koeficients bijis viens no augstākajiem pasaulē – 5,5 šķiršanās gadījumi uz 1000 iedzīvotājiem. 2001. gadā tas bija gandrīz uz pusi zemāks – 2,4 gadījumi uz 1000 iedzīvotājiem. Divām trešdaļām no tiem, kuru laulība šķirta, ir bērni. Personīgie zaudējumi ir vieni no galvenajiem spēcīgas trauksmes avotiem, un “piesaiste” ģimenes līmenī ir absolūti nepieciešams drošības sajūtas nosacījums gan mazam bērnam, gan pieaugušajam. Izšķīrušos vecāku bērni pieskaitāmi pie sociāli vārgajiem indivīdiem, kas sevišķi bieži mēdz zaudēt drošību.

Politiskā drošība

Politiskā drošība – viens no septiņiem cilvēkdorošības aspektiem – attiecas uz cilvēktiesībām un brīvībām, uz pilsoniskās sabiedrības un atsevišķa indivīda līdzdalību demokrātiskajos procesos un iespējām tajos piedalīties, uz uzticēšanos valdībai un valdības uzticamību. Piemēram, ja cilvēks jūt, ka valdībai var uzticēties un ka tā ir spējīga pildīt savus pienākumus, viņš jūtas drošāk.

Cilvēktiesību jomā 2002. gadā Latvijā aktuālākie bija sociālekonomiskie jautājumi (ikviena tiesības uz mājokli, sociālo drošību u. tml.), kā arī indivīda tiesības uz taisnīgu tiesvedību un uz to, lai pret viņu izturas ar cieņu. Valsts cilvēktiesību birojs 2002. gadā saņēma 1151 rakstisku sūdzību, ka pārkāptas cilvēktiesības, un sniedza konsultācijas 4150 gadījumos. Iedzīvotāji sūdzējās ekonomiskās un sociālās drošības jautājumos, kā arī par tiesu sistēmu un dažādām valsts

institūcijām. Sikāka informācija par cilvēktiesisko stāvokli Latvijā atrodama Valsts cilvēktiesību biroja mājaslapā <http://www.vcb.lv>.

Latvijā maz ir cilvēku, kuri izsakās, ka pilnīgi uzticas politiskajām institūcijām – Saeimai (likumdevējiem), Ministru kabinetam un partijām. Pirms 8. Saeimas vēlēšanām 2002. gadā Saeimu par neuzticamu uzskatīja 50 % Latvijas iedzīvotāju, Ministru kabinetu – 45 % (Latvijas fakti, 2002. gada augusts). Par sabiedrības neapmierinātību ar politisko spēku darbību liecina arī tas, ka vēlēšanās Saeimas sastāvs lielā mērā nomainījās.

Šķirtne starp sabiedrību un varas struktūrām vēl aizvien ir liela. Cilvēki joprojām jūtas no politiskajiem lēmējiem atsvešināti. Viegli pamanāms, ka nepietiekama ir pilsoniskā aktivitāte, kuras uzdevums, pēc sociologa Ulriha Beka vārdiem, ir arī demonopolizēt politiku un atbrīvot to no mītiem (Beck, 1998). Jāuzlabo saskarsme starp Latvijas politisko eliti un vēlētājiem.

LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētījums “Par sociālajām attiecībām” liecina, ka partijās ir iesaistīties tikai apmēram 1 % respondentu, bet trīs ceturtdaļas uzskata, ka viņiem nav iespējams ietekmēt valdības rīcību. Satraucoši daudz cilvēku (73 %) kā zemu novērtē arī savu iespēju ietekmēt pašvaldību politiku (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001).

Kopš 90. gadu sākuma aizvien mazinājusies politiskā līdzdalība. 5. Saeimas vēlēšanās 1993. gadā piedalījās 89 % pilsoņu, bet 8. Saeimas vēlēšanās 2002. gadā – vairs tikai 72,5 %. Tomēr, salīdzinot ar politisko līdzdalību citās Rietumu demokrātiskajās valstīs, Latvijā tā vēl ir augsta, un tas liecina, ka Latvijas iedzīvotāji vēlas, lai valstī notiktu pārmaiņas, un vēl nav zaudējuši ticību, ka gūs iespēju ietekmēt politiskos procesus.

No politiskās līdzdalības ir atkarīgs, cik efektīva var būt pilsoniskās sabiedrības piedalīšanās pašvaldību un valsts līmeņa lēmējdarbībā. Latvijā top tiesiskā reglamentācija tiešakai sabiedrības līdzdalībai rīcībpolitiskajā darbībā – politiskās dienaskārtības nosprašanās, politikas izstrādāšanā (pamatnostādnes, programmas, plāni, koncepcijas, tiesību aktu projekti), politikas īstenošanā un novērtēšanā (Miezaine, 2002).

Par valdības un pašvaldību partneriem politikas veidošanā pamazām kļūst nevalstiskās organizācijas, taču cilvēku vairākums pret šo sadarbības iespēju joprojām izturas pasīvi un nevalstiskās organizācijās neiesaistās. Iedzīvotāju netiecas arī izmantot līdzdalības iespējas, ko jau paver dažādi atklāti forumi, likumprojektu sabiedriskās apspriešanas un tamlīdzīgi

pasākumi, kuros viņi varētu paust savu viedokli, ietekmēt dažādu jautājumu izlemšanu un tādējādi mazināt savu atsvešinātības sajūtu.

Viens no zemā uzticēšanās līmeņa cēloņiem ir korupcijas ēna, kas krīt pār Latvijas politisko eliti un ierēdņiem. Vairāk nekā puse no Latvijas iedzīvotājiem, kurus organizācija “Delna” 1999. gadā aptaujāja savā pētījumā “Korupcijas seja”, puda uzskatu, ka valdība nav ieinteresēta korupcijas apkarošanā. Trīs ceturtdaļas izteicās, ka Latvijā ir pārāk daudz ierēdņu un tie savu amatu lielākoties izmanto savtīgās interesēs. 42 % mūsu **Pētījuma** respondentu izteica bažas, ka varētu nākties dot kukuli, lai nokārtotu kādu savas dzīves jautājumu.

Starptautiskā nevalstiskā organizācija “Transparency International” katru gadu ar aptaujām noteic, kāda dažādās valstīs ir korupcijas izjūtāmība (*corruption perception*) – cik attiecīgā valsts ir korumpēta uzņēmēju un visu iedzīvotāju skatījumā. 2002. gadā Latvijai korupcijas izjūtāmības indekss bija 3,7 punkti (0 – simtprocentīga korumpētība; 10 – absolūta nekorumpētība) un no 102 valstīm tā bija 52. vietā. Igaunijai un Lietuvai šis rādītājs bija labāks: attiecīgi 5,6 un 4,8 punkti (29. un 46. vieta). Atliek vērot, kā korupcijas izjūtāmību un pašu korupciju Latvijā mazinās 2002. gadā izveidotā Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja darbība.

Dažādi cilvēki, dažādas aktualitātes

Visiem Latvijas iedzīvotājiem ir vairāk vai mazāk vienāda bažu tematika: narkotiku izplatīšanās, ģimenes finanses, noziedzība, veselība utt. Tomēr šķiet, ka atsevišķu sociālo grupu cilvēki dažus potenciālos draudus izjūt asāk nekā citi.

Pētījums liecina, ka pilsoņiem un nepilsoņiem bažu tematika būtiski neatšķiras – ne attiecībā uz draudiem visas valsts un sabiedrības dzīvē, ne arī attiecībā uz draudiem indivīda paša dzīvē. Taču atšķiras dažu draudu procentuālā izjūtāmība un vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe. Piemēram, pilsoņi procentuāli lielākā skaitā nekā nepilsoņi baidās no organizētās noziedzības (pilsoņi 59 %, nepilsoņi 51 %), bet nepilsoņi procentuāli lielākā skaitā bažijas par sociālo garantiju pietiekamību, par to, vai saslimšanas gadījumā saņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus, un par to, vai būs iespējams samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem.

Sevišķi atšķirīgi pilsoņi un nepilsoņi izjūt dažus iespējamus draudus visas valsts un sabiedrības dzīvī. Piemēram, 46 % pilsoņu joprojām baidās un 18 % pat ļoti baidās, ka Latviju atkal varētu okupēt kāda ārvalsts, turpretim no nepilsoņiem par to baidās tikai 24 %, bet ļoti baidās – 10 % (sk. 2.19. logu).

Gan pilsoņi (60 %), gan nepilsoņi (50 %) baidās par kodoluzbrukumu vai kodolkatastrofu (kodolieroču lietošanas iespējamība pētījumā nebija šķirta no kodolreaktora avārijas iespējamības). Kā parādīja iepriekš šajā nodaļā jau minētais Daugavpils Universitātes pētījums, Ignalinas kodolreaktors Lietuvā ir trauksmes avots daudziem, kas dzīvo tā apkaimē.

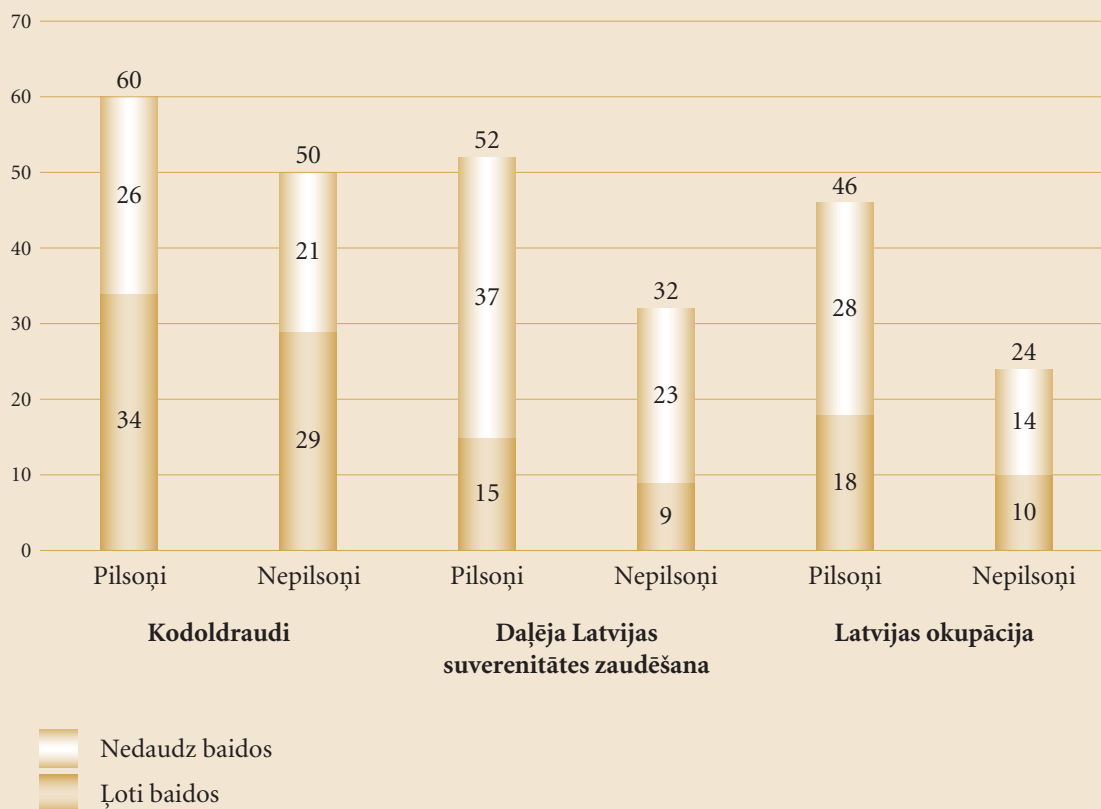
Latgalē sievietes procentuāli lielākā skaitā nekā visā Latvijā kopumā bažijas, ka varētu nopietni saslimt un palikt bez iztikas līdzekļiem. Toties bailes, ka varētu nesaņemt pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus, Latgalē ir tikai ceturtajā vietā, turpretim visā

Latvijā kopumā – otrajā vietā. Kā jau šajā nodaļā minēts, runājot par veselībdrošību, materiālais stāvoklis un veselība ir cieši saistīti. Par savu veselību visvairāk bažijas personas, kurām nav pastāvīga ienākumu avota, piemēram, bezdarbnieki, mājsaimnieces un mazatalgotie strādājošie. Liekas, maznodrošinātie iedzīvotāji veselības aprūpes sistēmu joprojām vairās izmantot, lai gan ir nokārtots tā, ka viņiem medicīniskie pakalpojumi izmaksātu pavisam nedaudz.

Atšķirīga aina atklājas, draudu procentuālo izjūtamību analizējot pa vecumgrupām. Cilvēki vecumā līdz 29 gadiem biežāk nekā citi baidās inficēties ar HIV/AIDS, zaudēt uzkrājumus bankā, piedzīvot fizisku pārestību, piemēram, ciest vardarbību uz ielas vai piespiedu seksuālās attiecības, kļūt par terorisma upuri. Trīsdesmitgadnieki biežāk nekā citi baidās, vai saslimšanas gadījumā saņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus un spēs samaksāt par pašu vai bērnu izglītību. Vidējā un vecākā paaudze biežāk

2.19. logs

Pilsoņu un nepilsoņu bažas par dažādiem iespējamajiem draudiem, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrosību 2002

bažijas, vai spēš nokārtot dažādus maksājumus, nenāks naudas grūtībās, saņems pienācīgu pensiju un nopietni nesaslims.

Drošības sajūta un dažādu draudu izjūtāmība ir būtiski atkarīga arī no ģimenes stāvokļa. **Pētījuma** respondenti, kas ir šķīrušies, apprecējušies, bet nedzīvo kopā ar partneriem vai arī ir atraisīti, biežāk nekā citi bažijas par materiālām problēmām – acīmredzot ģimenes atbalsta trūkuma dēļ. Neprecētie biežāk nekā precētie baidās inficēties ar HIV/AIDS. Oficiāli precētie par HIV/AIDS baidās retāk nekā cilvēki, kas dzīvo neregistrētā laulībā. Precējušās respondentes, kas nedzīvo kopā ar vīru, par piespiedu seksuālajām attiecībām un fizisku varmācību ģimenē baidās daudz biežāk (vismaz spriežot pēc pašu izteikumiem) nekā precējušās respondentes, kas dzīvo kopā ar vīru.

Pētījuma rezultāti liecina, ka drošības sajūtu lielākoties grauj vispārīgi bažu iemesli, kas ir saistīti ar pašreizējām sociālajām, ekonomiskajām un ekoloģiskajām problēmām, to vidū pārtikas kvalitātes problēmām. Visretāk cilvēki baidās par nacionālo drošību. Varbūtība, ka Latviju kāda valsts okupēs, varbūtība, ka izcelsies etniskais vai militārais konflikts vai pilsoniski nemieri, par bažu iemeslu atzīta visretāk no visiem potenciālajiem vispārīgajiem draudu avotiem.

Noslēgums

Šajā nodaļā cilvēkdrošība Latvijā analizēta pa septiņiem aspektiem, kuros to daļa ANO Attīstības programma. Visvairāk stāvoklis jāuzlabo divās jomās – veselībdrošībā un ekonomiskajā drošībā. Abas jomas ir savstarpēji saistītas. Parasti veselības problēmas vieglāk novēršamas un risināmas ekonomiski nodrošinātiem cilvēkiem, un, no otras puses, veseli cilvēki vieglāk var nodrošināt materiālo labklājību sev un saviem tuviniekiem.

Pašlaik oficiālā veselības aprūpes sistēma Latvijas iedzīvotājiem uzveļ nevajadzīgi lielu nastu. Nav pieejama skaidra informācija par medicīniskajiem pakalpojumiem, kurus šī sistēma piedāvā, un daudzi nav pārliecināti, ka pa oficiāliem kanāliem vispār var tikt pie augstas kvalitātes medicīniskās aprūpes. Tie, kam trūkst informācijas vai kas informācijai neuzticas, bieži vien izvairās no veselības aprūpes iestādēm, līdz slimība jau ir tālu ielaista, kā mēdz būt ar daudziem tuberkulozes slimniekiem. Gadījumos, kur informācija bijusi mērķtiecīgi virzīta (kā tas, piemēram, ir ar HIV/AIDS), informētības paaugstināšanās ir veicinājusi profilaksi un tādējādi palēninājusi slimības izplatīšanos. Vēl aizvien cilvēkdrošību mazina alkohols, un pieaug narkotiku lietošana.

Ekonomiskās drošības stūrakmeņi ir ienākumu pietiekamība, nodarbinātības un ienākumu paredzamība. Latvijas iedzīvotāji bažijas, ka būs jādzīvo zem iztikas minimuma, nebūs iespējams samaksāt par iri un komunālajiem pakalpojumiem un ar vecuma pensiju būs grūti izdzīvot. Tie, kas strādā ēnu ekonomikā, nākotnes ekonomisko drošību upurē tagadnes vēlmēm.

Tādā “darba sabiedrībā”, kāda ir tagadējā Latvijā, kur padomju laikā darbs katram bija gandrīz vai garantēts, nodarbinātības paredzamības izbeigšanās ir īpaši sāpīgs pavērsiens. Daudzi jau nodarbinātie, lai savilktu galus ģimenes budžetā, uzņemas otru vai pat trešo darbu, bet tiem, kas uz ilgāku laiku palikuši bez darba, no jauna to atrast kļūst aizvien grūtāk. Tāpēc Latvijai sava ilglaicīgā globālās konkurētspējas stratēģija jāvērs ne vien uz to, lai celtos darbaspēka ražīgums, bet arī uz to, lai strādāšanas iespējas paplašinātos visiem, kas ir darbaspējas vecumā. Savukārt cilvēkiem jāsaprot, ka ekonomisko drošību – gan vietēji, gan globāli – vislabāk garantē augstas kvalitātes vispārīgā izglītība plus praktiski noderīgas profesionālās zināšanas un prasmes, kā arī personiskā iniciatīva.

Daudzi cilvēki sev izstrādājuši stratēģijas, kā palielināt personīgo (fizisko) drošību. Savas drošumstratēģijas jau ir vai vēl top arī kopienām. Šī pašdarbība būtu tikai apsveicama, ja primārais tās iemesls nebūtu neticība valsts tiesībsargājošajām iestādēm un tiesu sistēmai. Latvijas iedzīvotāju drošība būtiski uzlabotos, ja ciešāka kļūtu tiesībsargājošo iestāžu sadarbība ar sabiedrību.

Daudzi indivīdi ir arī nobažījušies par organizēto noziedzību – gan tāpēc, ka sabiedrības apziņā izveidojies draudīgs tās tēls (paši ar šo parādību tieši saskārušies tikai nedaudzi), gan arī tāpēc, ka tās tikli sniedzas pāri valsts robežām un tā var būt saistīta ar valsts nozagšanu (augstākā līmeņa politisko korupciju). Aktuālāka, nekā izpaužas atklātās aptaujās, daudziem ir fiziskās un emocionālās varmācības iespējamība, kas stipri skar indivīda drošības sajūtu, turklāt ne tikai personīgās drošības jomā.

Nedrošība, izmisums un depresija var vedināt uz tiešu vai netiešu pašnīcināšanos. Pašnāvību biežums pēdējā laikā ir samazinājies, bet par vienu no galvenajiem nedrošības faktoriem, kas satrauc Latvijas iedzīvotājus, kļuvusi narkotiku lietošana, jo pēdējā laikā tā strauji vērsusies plašumā.

Joprojām ļoti lielas ir satiksmes negadījumu briesmas, ko sabiedrība pati varētu samazināt, organizēti sadarbojoties ar valsts un pašvaldību iestādēm.

Lai būtu iespējams nopietni veicināt ekoloģisko drošību, no indivīdu puses vajadzīga lielāka norūpētība un informētība, kā arī gatavība ieguldīt laiku un līdzekļus vides nosargāšanā, bet ekonomiskā nedrošībā dzīvojošajiem (sabiedrības vairākumam) tāda gatavība nozīmē lielu uzpurēšanos.

Uzturdrošības paaugstināšanās Latvijā visvairāk ir atkarīga no ekonomiskās drošības palielināšanās un ēšanas paražu uzlabošanās.

Kopiendrošībā ir divas būtiskas problēmas. Pirmkārt, drošības sajūtu negatīvi ietekmē ģimenes struktūras mainīšanās, kas vēl turpinās. Sabiedrībā, kur ģimeni tradicionāli vērtē augstāk par jebkuru citu cilvēka eksistences jomu, bet kur ir augsts laulību šķiršanas koeficients un aizvien palielinās vienvecāka ģimeņu skaits, viens no pašiem svarīgākajiem drošumspejas faktoriem ir pozitīvas tuvākās attiecības.

Otrkārt, drošības sajūtas balstītāji cilvēku vairākumam ir tuvinieki, draugi un kolēģi. Plašākā lokā, oficiālos sabiedriskajos tiklos šādu atbalstu meklē tikai nedaudzi. Identificēšanās ar kādu kopienu bieži vien balstīta tuvākajās attiecībās (ģimene, tuvākie draugi) un mazākā mērā – plašāka loka attiecībās (tālāki draugi, kaimiņi, kolēģi utt.). Tā var būt balstīta arī cilvēka valodiskajā un etniskajā piederībā (kā latviešiem). Bet tālāka attiecību loka kopībās, kuru mērķis būtu kaut kādā ziņā palielināt drošību (apkaimes uzraudzīšanas grupās, interešu aizstāvības grupās u. tml.), cilvēki nemēdz organizēties.

Latvijas iedzīvotāji vēl nejūtas sevišķi piederīgi ne pie Eiropas kopienas, ne citām starptautiskām kopienām, un viņiem ir pārspilēti priekšstati par iespējamām briesmām, kas draud no ārzemēm. Tā kā aizvien ciešāka kļūst globālā un reģionālā mijiedarbība, tad tas, cik lielā mērā viņi globālo kopienas izjutīs kā drošības avotu, būs atkarīgs no viņu spējas identificēties ar aizvien tālāku loku kopībām un tās iepazīt tiešā saskarsmē.

Politiskās drošības sajūtu Latvijas iedzīvotājiem negatīvi ietekmē tas, ka viņi maz uzticas valsts politiskajām institūcijām un pavisam maz līdzdarbojas nacionālā un vietējā līmeņa politiskajos procesos. Tādas atturības pamatā ir priekšstats, ka valsts un pašvaldību institūcijas ir caurcaurēm korumpētas, un no tā izrietošais uzskats, ka valdībai lielākoties trūkst politiskās gribas darboties tautas interesēs (Delna, 1999).

Taču relatīvi augstā pilsoņu aktivitāte Saeimas un pašvaldību vēlēšanās liecina, ka cilvēki joprojām cer uz demokrātiski vēlētiem institūcijām. Tā kā, pirmkārt, ir uzlabojusies valdības saskarsme ar tautu un, otrkārt, valdība un Saeima izrāda apņēmību novērst korupciju, cilvēku priekšstati jau drīz varētu mainīties uz labo pusi. Bailes, ka Latviju kāda valsts varētu atkārtoti okupēt, nepieder pie aktuālākajiem politiskās nedrošības sajūtas iemesliem.